

Mısır'da Tarih Yazıcılığı

Abdulkadir MACİT | orcid.org/0009-0002-9327-3325 | abdulcadir.macit@kocaeli.edu.tr
Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Kocaeli, Türkiye
<https://ror.org/0411seq30>

Halil İbrahim EROL | orcid.org/0000-0001-8331-8441 | halilibrahimerol@klu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Kırklareli, Türkiye
<https://ror.org/00jb0e673>

Öz

Müslümanlar tarih yazıcılığında İslâm'ın kendine özgün tasavvurunun yanı sıra Mısır'ın da içinde yer aldığı Hicaz, Bilâdüşşam, Mağrib, Endülüs, Irak, İran, Sind ve Mâverâünnehir gibi kadim medeniyet havzalarında var olan birikimi çok kısa zamanda tevarüs etmişlerdir. Bu mirası daha sistemli ve metodolojik hale getirmişler, tarih yazıcılığında Siyer ve megâzî, genel ve özel tarihler, şehir ve bölge tarihleri şeklinde çok çeşitli türler oluşturmuşlardır. Bu özgünlük ve tevarüsü ahenkli bir şekilde birleştiren Müslümanların 7.-10. yüzyıllar arasında teşekkül eden tarih yazıcılığı bu dönemde Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler ve Tolunoğulları olarak Mısır havzasındaki bölge insanları ve tarih birikimi ile etkileşime girmiş, Müslümanların geliştirdiği metodoloji ve oluşturduğu model ile havzanın tarih yazıcılığı değişmiş ve gelişmiştir. Ancak havzanın kendi asıl tarih tasavvurunun etkisi ve katkısı, Müslümanlarda tarih yazıcılığının gelişimini sürdürdüğü 11.-18. asırlarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde havzada Fâtımî, Zengî, Eyyübî, Memlük ve Osmanlı yönetimleri tarihçiler ile sıkı bir ilişki kurmuştur. Gelişimini tamamlamış ve bir metodoloji geliştirmiş olan tarih yazıcılığı bu süreçte özellikle Memlükler döneminde bir devlet merkezi ve İslâm dünyasındaki tarihçilerin sığındığı liman olması itibarıyla yeni bir hal almıştır. Bu yeni hal Müslümanların Gelişim Dönemi tarih yazıcılığının güçlenmesi anlamına gelmiştir. Ancak 19. ve 20. yüzyıldaki Batı karşısındaki geri çekilme ve modernleşme/batılılaşma süreci Mısır havzasında tarih yazıcılığını bir zihnî daralma, fikrî dönüşüm ve tür olarak çeşitlenmeye maruz bırakmıştır. Bu çalışma Mısır havzasındaki Müslümanların tarih yazıcılığı sürecinin bütününe derinlikli bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Bu süreç Mısır havzasında sayısı onu aşan büyük hanedanlıklar dikkate alınarak dört yüzü aşan tarih kaynağı üzerinden incelenmektedir. Bu çalışmanın temel önemi Mısır havzasında tarih yazıcılığında Müslümanların havzada gelişim gösteren güçlü katkısını ve etkisini bütünlüklü bir şekilde ortaya koyma adımını atmasıdır. Çalışmanın amacı ise Türkiye akademisinde son zamanlarda sürekli gelişim gösteren Mısır tarihi çalışmalarına yönelik ilgiyi daha da güçlendirmesi ve tarih yazıcılığı alanındaki devasa birikime dikkat çekmesidir.

Anahtar Kelimeler

Tarih, İslâm Tarihi, Türk İslâm Tarihi, Mısır, Tarih Yazıcılığı.

Atıf Bilgisi

Macit, Abdülkadir. Erol, Halil İbrahim. “Mısır’da Tarih Yazıcılığı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2025), 178-209. DOI: 10.69576/ihya.1534742

Geliş Tarihi	17 Ağustos 2024
Kabul Tarihi	29 Ekim 2024
Yayın Tarihi	15 Ocak 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: AM (%60), HİE (%40). Veri Toplanması: AM (%60), HİE (%40). Veri Analizi: AM (%60), HİE (%40). Makalenin Yazımı: AM (%60), HİE (%40). Makale Gönderimi ve Revizyonu: AM (%50) HİE (%50).
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Historiography in Egypt

Abdulkadir MACİT | orcid.org/0009-0002-9327-3325 | abdulkadir.macit@kocaeli.edu.tr
Assoc. Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Kocaeli,
Türkiye
<https://ror.org/0411seq30>

Halil İbrahim EROL | orcid.org/0000-0001-8331-8441 | halilibrahimerol@klu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Kırklareli, Türkiye
<https://ror.org/00jb0e673>

Abstract

In addition to Islam's unique conception of itself in historiography, Muslims quickly inherited the accumulation of knowledge that existed in ancient civilizational basins such as Hejaz, Bilâduşşam, Maghrib, Andalusia, Iraq, Iran, Sind, and Transoxiana, including Egypt. They made this heritage more systematic and methodical and created a variety of types of historiography such as sirah and maghazi, general, special, city and regional history. Combining this originality and inheritance in a harmonious way, Muslims lived in the 7th-10th centuries. During this period, the historiography that was formed between the centuries interacted with the people and historical accumulation of the region in the Egyptian basin, such as the caliphs of Rashidun, the Umayyads, the Abbâsîds and the Tolunids, and the historiography of the basin changed and developed with the methodology developed by the Muslims and the model they created. However, the influence and contribution of the basin's own historical imagination dates back to the 11th-18th centuries, when Muslim historiography continued its development. During this period, the Fatimid, Zengi, Ayyubid, Mamluk, and Ottoman administrations in the basin established a close relationship with historians. Historiography, which has completed its development and developed a methodology, has become new in this process, especially during the Mamluk period, as it was a state center and a port of refuge for historians in the İslamic world. This new situation meant the strengthening of the historiography of the period of Muslim development. However, the retreat from the West and the modernization/westernization process in the 19th and 20th centuries subjected historiography in the Egyptian basin to a mental narrowing, intellectual transformation, and scientific diversification. This study aims to examine in depth the entire process of historiography of Muslims in the Egyptian basin. This process is examined through more than four hundred historical sources, taking into account the great dynasties, more than ten in number, in the Egyptian basin. The main importance of this study is that it takes the step to fully reveal the strong contribution and influence of Muslims in the development of the Egyptian basin in historiography. The aim of the study is to further strengthen the interest in Egyptian history studies, which

has been constantly developing in Turkish academia in recent times, and to draw attention to the huge accumulation in the field of historiography.

Keywords

History, İslamic History, Turkish İslamic History, Egyptian, Historiography.

Citation

Macit, Abdülkadir. Erol, Halil İbrahim. "Historiography in Egypt". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/1 (January 2025), 178-209. DOI: 10.69576/ihya.1534742

Date of Submission	17 August 2024
Date of Acceptance	29 October 2024
Date of Publication	15 January 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Design of the Study: AM (60%), HIE (40%). Data Collection: AM (60%), HIE (40%). Data Analysis: AM (60%), HIE (40%). Writing of the Article: AM (60%), HIE (40%). Submission and Revision of the Article: AM (50%), HIE (50%).
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Extended Abstract

Historiography in Egypt began in the 7th century BC. The basin is a very fertile ground for both Muslim and human history. has accumulated. So much so that modern historiography today Egypt on the one hand, and the Maghreb-Andalus basin on the other. Maghreb-Andalus basin on the one hand, and Sicily and the Mediterranean on the other had a great influence on Ottoman writing. In the 19th century, however, the Ottoman Ottoman state lost its central position in the political arena. As a natural consequence, historiography also experienced a weakening. This Ottoman Empire, and then especially the French occupation, the period of Mehmed the the period of Mehmed Ali Pasha of Kavalalı and the British occupation, this loss of influence was and deepened it. This process began in the 19th century. the transition from an empire to a nation-state was brought about. In the new historiography that emerged with the effect of the above-mentioned narrowing, this time Islam and Muslims from Egyptian history has been realized. Moreover, by taking into account the new Western approach to history, the transformation of the transformation of classical historiographical genres, on the one hand, and changes such as expansion. Therefore, history in Egypt and the loss of the central position of the Muslims in the writing of intellectual history. An intellectual transformation was inevitable.

Although this is the case, if we turn our attention to all the periods in which Muslims dominated the historiography and historical thought of the Egyptian basin, we see that in a very short time, Muslims inherited the accumulation of ancient civilizational basins such as Hejaz, Bilâduşşam, Maghrib, Andalusia, Iraq, Iran, Sindh, and Transoxiana, including Egypt, as well as the unique conception of Islam in historiography. Interaction with the people and historical accumulation in the Egyptian basin during the periods of Hulefâ-yi Râshidîn, Umayyads, Abbâsids, and Tulunids led to the formation of historiography between the 7th and 10th centuries. During the formation period, Muslims made significant contributions to the basin in terms of content, genre, and methodology. In this context, Muslims made historiography more systematic and methodological and created a wide variety of genres such as Siyar and Megâzi, general and special histories, city and regional histories. In this regard, Egyptian historians continued a "universal" historiography through the history of the prophets that emerged in the Islamic period. In this regard, the historiography practiced under newly established states and changing borders as a result of the change of political power subject to dynastic or dynastic changes insisted on a perspective that transcended these conjunctural contexts and realized its historiography by adhering to the "Islamic framework". Of course, the reflections of some political-sectarian conflicts and rivalries also affected historiography. However, it is easy to see that these were not of a nature to disturb the general framework. In the final analysis, it is obvious that the historical works produced in Egypt throughout the history of Islamic civilization should be evaluated in the context of the Islamic historiographical tradition, both in terms of content and historiographical methodology.

The influence and contribution of the basin's own original conception of history, however, came in the 11th to 18th centuries, when Muslim historiography continued to develop. During this period, the Fatimid, Zangid, Ayyubid, Mamluk, and Ottoman administrations in the basin established a close relationship with historians. Historiography, which had completed its

development and developed a methodology, took on a new form in this process, especially during the Mamluk period, as it became a state center and a refuge for historians in the Islamic world. This new state meant the strengthening of Muslim historiography in the period of development. However, as we mentioned in the previous lines, the retreat towards the West and the modernization/westernization process in the 19th and 20th centuries subjected historiography in the Egyptian basin to a mental contraction, intellectual transformation and genre diversification.

Despite the contraction and transformation that we have mentioned in the last two centuries, this study, which we have written taking into account the more than ten great dynasties and more than four hundred historical sources in the Egyptian basin, emphasizes that if a historical investigation is to be carried out on the historiography of Egypt, it requires serious care and attention. Therefore, based on this text, we should once again draw attention to the importance of looking at the history of the Egyptian basin through the sources, experiences and accumulations produced in the basin and discussing its history through them. Our study is important in that it touches on the basic points of tracing the accumulation and experience we have mentioned, and it is noteworthy in that it provides a holistic development of the historiographical process of the Egyptian basin. On the other hand, our study is also noteworthy because it shows that the Muslims living in the Egyptian basin have made an important contribution to the basin through their historiographical processes. In this regard, at a time when the interest in the Egyptian Basin has increased in our country, this study is destined to make a decisive contribution to the healthy and authentic continuation of this interest. In our country, studies on the Fatimids, Zangids, Ayyubids, Mamluks, Ottomans (16th-19th centuries) and the national state period, which established dominance over the Egyptian basin, are not at a sufficient level. This study is a candidate to provide an important perspective on these issues.

Giriş

Mısır sadece İslâm Tarihi ve Medeniyeti için değil, dünya tarihi için de çok önemli bir havzadır. Coğrafi olarak doğu-batı ticaret güzergâhında yer alması, Doğu Akdeniz'e sahili olması, bereketli Nil Deltası'nı içinde barındırması, iktisadi anlamda dünyanın tahıl ambarı konumunda bulunması, Arap Yarımadası'na yakınlığı, Kudüs gibi kutsal bir şehrin hemen sınırında konumlanması ve Müslümanların batıya açılmalarında fetih yolları üzerinde durması, Mısır'ın önemini daha da arttırmıştır. Bunlar Mısır'ın cazibesini arttıran sebeplerden sadece bir kaçıdır. Ayrıca bilinen en eski tarihten itibaren kendine özgü bir medeniyet merkezi olması, örneğin Peygamberler, Firavunlar, İskender, Roma, Doğu Roma, Sâsânîler tarihi ve medeniyetinin önemli bir parçası olması da burada zikredilmelidir. Nihayet Müslümanların fethi ile beraber İslâm medeniyetinin de askeri, dini ve kültürel merkezlerinden biri olmuştur.

Mezkûr merkezî havza hakkında Bekrî, İbn Hurdâzbih, Ya'kûbî, İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî, İbn Havkal, İstahrî ve İdrîsî gibi Müslüman coğrafyacıların verdikleri bilgiler, Mısır'ın mesahası ile başlamaktadır. Buna göre Mısır doğudan batıya ve güneyden kuzeye yürüyüş mesafesi 40 günlüktür. Filistin bölgesindeki el-Ariş'ten Mısır'a giriş yapan müelliflerimiz, buradan Fustat'a, Fustat'tan İskenderiye ve Berka'ya, nihayet Nil Nehri boyunca sağlı sollu yerleşim alanlarının isimlerini, birbirleriyle olan mesafelerini, Müslümanlar tarafından fethedildikleri tarihi, kaleleri ve köprüleri İskenderiye'den güneydeki Nube'ye kadar vermektedirler.¹ Mısır, coğrafi konumu itibarıyla Batlamyus'un zikrettiği yedi iklim sisteminin dördüncüsüne girmektedir.² İbn Haldûn da iklim nazariyesinde havzayı dördüncü iklim bölgesinin içinde anlatmaktadır.³ Bu tasnifin bir benzerini bölgeyi dördüncü bölgeye yerleştiren İslâm bilginleri de yapmışlardır.⁴ Havza, karadan Bilâdüşşam toprakları ve Akdeniz'den Orta ve Kuzey İpek Yolu'na, denizden ise özellikle Kızıldeniz yoluyla Güney İpek Yolu'na bağlantı kurmasıyla dünya ticaretine de eklenmiştir.⁵ Dolayısıyla ticaretin kalbi mesabesinde olan stratejik konumu tarihte tüm toplumları buraya ulaşmak, buradan istifade etmek ve burayı ele geçirmek hususunda bir mücadelenin içine sokmuştur. Nitekim

¹ Nadir Özkuyumcu, "Fethinden Tolunoğulları Sonuna Kadar (642-905) Dönemin Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 20-21.

² Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, *Sûretü'l-Arz*, nşr. Fuat Sezgin (Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-İslâmischen Wissenschaften, 1992), 123-140; İbn Rûste, *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise* (Leiden: E. J. Brill, 1967), 96-105; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 67-88.

³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 1/145-148.

⁴ Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan, haz. Ali İhsan Yitik (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 1/131-140; Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2005), 1/162-175.

⁵ Wadah Khanfar, *İlk Bahar: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma*, çev. Hasan Hacak (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 51-52, 67, 76.

İskender, Hz. Ömer, Selahaddin-i Eyyûbî, Hülâgû Han, Yavuz Sultan Selim ve Napolyon bunun dikkat çeken örnekleri olmuştur.

Bu düzeyde stratejik bir coğrafi konuma sahip olan havzanın Müslümanların tarih çalışmalarına konu olması elbette şaşırtıcı değildir. Bu yüzdendir ki Mısır İslâm tarihinde pek çok yazar tarafından, başta tarihi ve coğrafyası olmak üzere, hemen her alanda hakkında kalem oynatılan bir mekan olarak karşımıza çıkmıştır. Malum olduğu üzere daha Hz. Ömer dönemi (634-644) itibarıyla Müslümanların kalıcı hâkimiyetine giren Mısır havzası, Hulefâ-yi Râşidîn (640-661), Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-868), Tolunoğulları (868-905), Abbâsîler (905-935), İhşîdîler (935-969) dönemlerinde Müslümanların tarih yazıcılığının teşekkülünün de (7.-10. yüzyıllar) aktörlerinden olmuştur. Bu aktör olma hali tarih yazıcılığının Gelişim Dönemi'nde (11-18. yüzyıllar) Fâtımîler (969-1171), Eyyûbîler (1171-1250) özellikle Moğol İstilası sonrasında kurulan Memlükler (1250-1517) ve Osmanlılar (1517-1914) ile çok daha merkezî bir noktaya yerleşmiştir. Bu merkezî temsil ile İslâm tarih yazıcılığı birikimi Mağrib ve Endülüs'te kurulan hanedanlıklarla Batı Avrupa'ya dahi aktarılmıştır. Bu sayede Bilâd-ı İslâm, tarih yazıcılığı alanında zihnî ve fikrî bütünlüğünü kaybetmeden siyasi-coğrafi sınırlarını genişletmiştir. Ancak 1798-1801 yıllarındaki Fransız, 1882-1952 arasındaki İngiliz işgali, siyasi ve idari yönden Mısır'ın İslâm tarihindeki kesinti dönemleri olarak görülebilir. Ardından 1867'den sonra hidivlikle yönetilen, 1922'den itibaren ise yine Kavalalı Hanedanı mensupları tarafından krallıkla yönetilmeye başlanan Mısır'daki fiilî İngiliz işgali Hür Subaylar Hareketi tarafından gerçekleştirilen 1952'deki askerî darbe sonrasında da Süveyş Kanalı bölgesinde devam etmiştir. İngiliz işgali askerî açıdan tam manasıyla 1956'da son bulmuştur. Havzada özellikle 19. ve 20. yüzyılda yaşanan mezkûr işgal ve modernleşme süreçleri Mısır'da tarih yazıcılığını bir daralma, dönüşüm ve çeşitlenmeye maruz bırakmıştır.

Mısır tarih çalışmalarına her zaman önemli katkılar sağlamış olan Türkiye'de, son yıllarda artan sayıda araştırmacı Mısır tarihiyle alakadar olmaya başlamıştır. Mısır'da tarih yazıcılığını çalışmak aslında havzada kurulan muhtelif dönemlerdeki hanedanların ilim, siyaset, toplum, ekonomi vb. birçok alanda ürettiği tarihî birikim ile doğrudan irtibat kurmak zorunda olmak demektir. Tarih yazıcılığının temel dinamikleri; kurumları, buralara yapılan atamalar, temsilcileri, maddi imkanları, tarihçi ve siyasi zümreler arasındaki himaye ilişkileri, siyasi ve askeri gelişmelerin tarihçiliğe yansımaları, tarihçilerin toplumsal hayat üzerindeki etkisi, kaynakların elde edilme süreçleri ve intikali ile bunlara etki eden unsurlar vb. pek çok yön ve meseleden oluşmaktadır. Tüm bunları dikkate alırsak tarih yazıcılığı söz konusu olduğunda Mısır havzası ile irtibatımızın istenen düzeyde olmadığı açıktır.

Bizim çalışmamız, Müslümanlarda tarih yazıcılığının geçirdiği Teşekkül (7.-10. asırlar) ve Gelişim Dönemi'nde (11.-18. asırlar) özellikle Mısır havzasında kurulan hanedanlar üzerinden tüm bu birikimi dikkate almakla yetinmeyip siyer ve megâzî, genel ve özel tarihler, şehir ve bölge tarihleri ve alt kategorileri ile tarihçiliğini tartışarak Mısır'ın tarih yazıcılığı birikimine önemli bir açılım sağlamış olduğunu izah etmeye çalışmaktadır. Bu konuda ev-

veleminde Mısır havzasında tarih yazıcılığı alanındaki faaliyetlerin özellikle Gelişim Dönemi'nde hayli yoğun olduğu söylenebilir. Şüphesiz Mısır havzasında hüküm süren hanedanlar gerek kendisinin gerek havzanın gerekse de insanlık tarihinin yazımına farklı yönlerden önemli katkılar sunmuştur. Bu katkılar dönem üzerine çalışan uzman araştırmacılar tarafından kendi sahalarına tekabül eden kısımlar açısından bilinmekle birlikte aslında hem uzman araştırmacılar hem de Mısır havzasına dair çalışma yapmak niyetinde olan yeni araştırmacı adaylar açısından bütünlüklü ve etraflı bir şekilde bilinmemektedir. Bu muhtemel mahzurları dikkate alan çalışmanın temel amacını üç husus oluşturmaktadır: İlk amaç, Mısır havzasında tarih yazıcılığının ne tür süreçlerden geçerek şekillendiğinin ortaya çıkarılmasıdır. İkinci amaç, Mısır havzasında kaleme alınan tarih kaynaklarının tür ve metodolojik hususiyetleri ile tanıtılması ve geçmişten günümüze havzada biriken tarih kaynaklarının ve onları oluşturan tarihçilerin bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesidir. Ülkemizde şayet Mısır havzasına yönelik daha güçlü bir tanıma ve anlama süreci işletilmek isteniyorsa geçmişin birikimi idrak edilmeden bunun gerçekleştirilemeyeceğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu sâikten yola çıkarak çalışmanın üçüncü ve son amacı ise Mısır havzasında tarih yazıcılığındaki gelişmeleri, dönüşümleri ve farklılaşmaları ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Mısır'da Tarih Yazıcılığı Süreci

1.1. Teşekkül Dönemi (7.-10. Yüzyıllar)

Mısır coğrafyası İslâm'ın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra İslâm tarihinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Havzada Teşekkül Dönemi, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları ve İhşîdîler ile Arap etkisinin güçlü ve tarih yazıcılığında Arapça dilinin hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Mısırlı tarihçiler Arapça yazılan genel İslâm tarih yazıcılığı metinleri üzerinden bu dilin ıstılahlarına vâkıf olmuşlardır. Nitekim Müslümanların Mısır'ı fethettiği sırada hayatta olan ve fethin görgü şahitlerinden olan Nikiou Papazı Jean'ın *Chronique* adlı eseri Hristiyan (Bizans) bakış açısıyla konuyu aktaran kıymetli bir eserdir. Buna mukabil *Kitâbü't-Târih* müellifi Said b. Patrik gibi bazı Hristiyan tarihçiler de Mısır'ın fethini Müslüman tarihçiler gibi nakletmişlerdir. Emevîler döneminin önemli kaynakları arasında *Evrâku'l-Berdi* diye anılan Kurre b. Şerik'in valilik zamanına (719-714) ait olan papirüsler oldukça önemlidir. Teşekkül Dönemi'ndeki diğer müellifler ve eserleri arasında İbn Abdilhakem'in *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*; Belâzurî'nin *Fütûhu'l-Büldân*; Taberî'nin *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*; Kindî'nin *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*; İbn Zülâk'ın *Târihu Mısır ve Fedâiluhâ* ve Belevî'nin *Sîretü Ahmed b. Tolun* isimli eserlerini ilk etapta zikredebiliriz.

1.2. Gelişim Dönemi (11.-18. Yüzyıllar)

Fâtımîlerin Mısır'ı egemenlikleri altına almaları ile ister kendilerini kabul ettirmeleri isterse de farklı din ve mezheplere toleranslı davranmaları şeklinde anlaşılсын, hanedanlığın yöneticileri tarih yazıcılığı faaliyetlerini hem desteklemiş hem de talep edenlerin ya-

rarlanması için İslâm tarihinin en büyük kütüphanesini saraylarında teşekkül ettirmişlerdir. Dolayısıyla İslâm tarihinde Mısır havzasının eser telifi Fâtımîler döneminde zannedile- nin aksine hız kazanmıştır. Fâtımîlerin inşa ettiği Kahire, bu anlamda ya tarihçilerin doğ- duğu ya da uzun süre ikamet ederek yetiştiği bir şehir olmuştur. Dahası Kahire İslâm dün- yasının doğu ve batısından gelen pek çok tarihçinin uğrak noktalarından birisi olmuştur. Fâtımîler döneminde yaşamış tarihçilerin kaleme aldığı eserler arasında Kâdî en-Nu'mân'ın *Risâletü İftitâhi'd-Da've*, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*; el-Cevzerî'nin *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*; Hânî b. Muhammed el-Mağribî el-Endelüsî'nin *Divân*; Müsebbihî'nin *Ahbâru Mısır*; et-Tüçibî el- Kindî'nin *Kitâbü Vülâti Mısır*; İbn Zûlâk'ın *Ahbâru Sibeveyh el-Mısırî*; İbnü's-Sayrâfî'nin *Kanûn fî Divânî'r-Resâil*; Üsâme b. Münkız'ın *Kitâbü'l-İ'tibâr*; İbn Havkal'ın *Sûretü'l-'Arz*; Makdisî'nin *Ah- senü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*; Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin *Mesâlik ve'l-Memâlik: el-Muğrib fî Zikri Bilâdi İfrîkiyye ve'l-Mağrib*; Yahya b. Saîd el-Antâkî'nin *Târîhu'l-Antâkî*; Nâsır-ı Hüsrev'in *Sefernâme*; 'Umârê'nin *Târîhu'l-Yemen* ve Ezdî'nin *ed-Düveli'l-Munkatî'a* bulunmaktadır. Ay- rıca İnşâ Divânî'nin vesikalarını ihtiva eden *es-Sicillâtü'l-Mustansırıyye* ve *Geniza Vesikaları* da Fâtımîler dönemine aittir.⁶

Malum olduğu üzere 11. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı Savaşları ve 13. yüzyıla yayılan ve 1258'de Abbâsî Hilâfeti'ni ortadan kaldıran Moğol İstilaları, sonuçları itibarıyla Mısır ve Bilâdüşşam'ın, Mâverâünnehir'den Endülüs'e kadar farklı bölgelerden çok sayıda tarihçiye ev sahipliği yapmasına ve İslâm dünyasının en önemli ilim merkezleri haline gelmesine yol açmıştır. Şüphesiz bunda, Nûreddin Zengî (1146-1174) ile başlayan ve Eyyûbîlerin yıkılışına kadar devam eden yaklaşık yüz yıllık dönemde söz konusu bölgenin istikrarlı bir siyasi ya- pıya kavuşmuş olmasının büyük payı vardır. Bu şartlarda Eyyûbîler döneminde yaşayan İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimaşk*; Makdisî'nin *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, İzzeddin İbn Şeddâd'ın *A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, İbn Vâsıl'ın *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, İbnü'l- Adîm'in *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb* serlevhali eserleri Zengî ve Eyyûbî döneminin en önemli kaynakları arasında yer almaktadır.⁷

Fâtımîler döneminde hız kazanan tarih yazıcılığı bu hızını Memlûkler döneminde zir- veye ulaştırmıştır. Bu hususta Moğol istilaları sonrası İslâm dünyasının siyasi-idari güç merkezi olarak yok olmanın eşğine geldiği ve büyük bir bunalımdan geçtiği süreçte Mem- lûk siyasal elitinin tarih yazıcılığını desteklemesinin etkisi büyüktür.⁸ O yüzden bu dönemde birçok büyük tarihçi yetişmiş, onların genel, siyasi, idari, kurumsal, mahalli-hususi tarih eserleri, şehir tarihleri, ansiklopediler, siyer ve biyografi sahasında telif ettiği eserleri daha

⁶ Aydın Çelik, "Fâtımîler Dönemi (909-1171) Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 27-58.

⁷ Harun Yılmaz, "Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 59-78; Harun Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dimaşk'ında Ulemâ ve Medrese* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 21-26.

⁸ Büşra Sıdika Kaya, "Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak: Memlûk Tarih Yazıcılığı", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 111-142.

sonra kendi alanlarında vazgeçilmez kaynaklar haline gelmiştir. Moğol tecrübesinin ardından kendinden önceki birikimi yeni bir medeniyet idrakiyle değerlendiren Memlûk uleması bu döneme kadar gelen tarih birikimini kendilerinden sonraki dönemlere aktarmayı, bizzat kendi müşahedelerini eserlerine kaydetmeyi ve ulaşabildikleri resmî belgeleri, kaleme aldıkları tarih eserlerine aktarmayı kendilerine vazife edinmişlerdir. Özellikle biyografi (tabakât-vefeyât) türünün en güzel ve hacimli ürünleri bu dönemde ortaya çıkmış, bunlar hem bu dönemin hem de daha önceki devrelerin ilmi, askeri ve siyasi sahalarda öne çıkan şahsiyetlerini tanıtarak günümüz araştırmacıları için hemen her alanda büyük bir malzeme temin etmiştir. Bu eserlerde Memlûkler döneminde tarih yazıcılığı alanında yeni yaklaşımların, bakış açılarının ve dünya tarihi tasavvurunun ortaya konulduğunu tespit etmek mümkündür.

Memlûkler dönemi tarihçiliğini öncelikle devletin geçirdiği dönemler bakımından iki devreye ayırmak daha uygun gözükmektedir. Birinci devre “Bahrî/Türk Memlûkler Dönemi (648-784/1250-1382) Tarihçiliği ve Tarihçileri” şeklinde isimlendirilebilir. Bu devre kendi içerisinde Mısırlı ve Şamlı tarihçiler şeklinde alt başlıklara ayrılabilir.⁹ Mısır kökenli tarihçiler ve eserleri arasında Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer*; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdih*; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr* zikredilmelidir. Şamlı tarihçilere ve eserlerine gelince İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*; Yûnînî, *Zeylü Mir'âti'z-Zamân*; Birzâlî, *el-Muktefî*; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-Zamân*; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*; İbn Şâkir el-Kütübî, *Uyûnü't-Tevârîh*; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*; Takıyyüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ* bulunmaktadır. Ayrıca ilk devrenin Şam kökenli tarihçileri arasında el-Mekîn b. el-Amîd'in *el-Mecmû'u'l-Mübârek*, İbnü's-Sukâ'î'nin *Tâlî Kitâbi Vefeyâti'l-A'yân* isimli eserlerinin yanı sıra Kıptî müellif Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil'in *en-Nehcü's-Sedîd* adlı kitapları da zikredilmeye değerdir.

Memlûk tarih yazıcılığında ikinci devresi ise “Burcî/Çerkez Memlûkler Dönemi (784-923/1382-1517) Tarihçiliği ve Tarihçileri” olarak adlandırılabilir. Bu dönemde kitap yazar Mısırlı/Mısır'da yaşayan tarihçiler ve eserleri arasında İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni Mîeti's-Sâmine*; Bedreddin el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*; Sehâvî, *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sülûk*; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân fî*

⁹ Memlûk tarihçiliğinin Şam Ekolü ve Mısır Ekolü olarak ikiye ayrılmasının mümkünlüğü hususunda dikkate değer tartışmalar vardır. Bu tartışmalar çok uzun yıllar pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Netice itibarıyla günümüzde gelinen nihai nokta, bu tarafları tutan bir grubun varlığını korumasıyla birlikte, aslında Memlûk tarih yazıcılığında bu şekilde ikili bir ayırımın açık bir yanılsamaya işaret ettiği ve meselenin çok boyutlu ve farklı faktörlerin etkisi dolayısıyla birbiriyle daha büyük benzerlikler ve diğer yandan da farklılıklar taşıdığı şeklindedir.

A'yâni'l-A'yân; İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-Enâm fi Târîhi'l-İslâm*; İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-Dühûr fi Medâ'l-Eyyâm ve's-Şühûr*; Halîl b. Şâhin, *Keşfü'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik* ve oğlu Abdülbâsî el-Malatî, *er-Ravzü'l-Bâsim fi Havâdisi'l-Umr ve't-Terâcim*; İbn İyâs, *Bedâi'ü'z-Zühûr fi Vekâi'id-Dühûr*; İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-Cevheriyye fi Târîhi's-Sâlihiyye*; İbnü'l-Furât, *et-Târîhu'l-vâzih el-meslûk ilâ terâcimi'l-hulefâ ve'l-mülûk*; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfus ve'l-rbdân fi Tevârîhi'z-zamân* ifade edilebilir. Mısırlı tarihçilere nispetle bu devrede sayıları az olan Şamlı tarihçiler ve eserleri arasında ise İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*, İbnü's-Şihne'nin *Ravzü'l-menâzir fi ilmi'l-evâil ve'l-evâhir*, İbn Kâdî Şühbe'nin *Târîh*, İbnü'l-Hımsî'nin *Havâdisü'z-zamân ve vefeyâtü's-şüyûh ve'l-akrân* yer almaktadır.¹⁰

Memlükler dönemi tarih yazıcılığı, dünya tarihleri, kronikler, tabakât eserleri, ansiklopedi türü ve tarih usûlüne dair eserler göz önünde bulundurulmadan bir sonraki döneme geçmek Mısır tarih yazıcılığının sürekliliği ve dönüşümünün görülmesi noktasında büyük bir nakısa oluşturacaktır. Bir sonraki dönem Mısır havzasının idaresi 1517'den itibaren Osmanlı yönetimine geçmesiyle başlamış ve bu tür siyasî ve idarî değişimlerin jeopolitik etkileri tarih yazıcılığı alanında kaçınılmaz şekilde kendini göstermiştir. Suriye ve Mısır'ın Osmanlılar tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte bölgede tarihçilik yeni bir döneme girmiştir. Suriye ve özellikle Mısır'ın devlet merkezi olmaktan çıkarak bir eyalet merkezi konumuna dönüşmesi tarihçiliğin bir başka aşamaya geçmesine yol açmıştır. Bu durum özellikle tarihçilerin daha önce eserlerini genellikle sultanlara sunup bunun karşılığında bazı in'amlar aldıkları bir dönemden başşehirin değişmesi ile teşviklerin ortadan kalkması gibi gelişmelerle yeni bir merhaleye taşınmıştır. Buna rağmen Mısır, Suriye ve Lübnan'da bölgesel anlamda tarihçilik kısa bir duraklamanın ardından tekrar gelişmeye başlamıştır. Ancak Osmanlı Mısır'ında Memlükler dönemindeki tarihçilikte görülen çeşitliliğin azaldığını söylemek mümkündür.¹¹

Osmanlı klasik döneminde Mısır tarihçiliğinin gelişimi, 1522'de hitama eren son Memlük tarihçisi İbn İyâs (ö. 1524) ile başlayıp eserini 19. yüzyıl başlarında kaleme alan Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî (ö. 1825) ile nihayete ermiştir.¹² Bahsettiğimiz geniş dönemin 16. yüzyılında Mısır'da yazılan tarihler, ana çizgi itibarıyla belli bir sınırlama görülmekle birlikte Memlükler dönemi ile süreklilik arz etmiştir. Mezkûr asırda tarih yazıcılığı genel olarak ikiye ayrılmakta olup bunlardan birinci grubu, başta Osmanlı fethi olmak üzere Mısır'daki önemli siyasî hadiseleri anlatan kronikler; ikinci grubu ise Mısırlı ulemâ ve mutasavvıfların biyografilerini içeren tabakât eserleri teşkil etmektedir. Birinci grupta İbn

¹⁰ Fatih Yahya Ayaz, "Mısır Tarihçiliğinin Velûd Dönemi: Memlüklerde Tarih ve Müverrihler (1250-1517)", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 79-110.

¹¹ Cengiz Tomar, "Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 40 (2011): 40-45.

¹² P. M. Holt, "Ottoman Egypt (1517-1789) An Account of Arabic Historical Sources", *Political and Social Change in Modern Egypt: historical studies from the Ottoman conquest to The United Arab Republic*, ed. P. M. Holt (New York-Toronto: Oxford University Press, 1968), 3; Ahmed Tarbîn, *et-Târîh ve'l-Müerrihûn el-Arab fi'l-Asri'l-Hadîs: Dirâse an Hareketi't-Te'lif et-Târîhi fi Aktârî'l-Vatani'l-Arabiyye* (Dımaşk: y.y., 1970), 35-38; Muhammed A. İnan, *Müerrihû Mısra'l-İslâmiyye ve Mesâdiru't-Târîhi'l-Mısri* (Kahire: Matbaatü'l-Cenne, 1969), 152-188.

İyâs'ın *Bedâi'ü'z-zühûr fi vekâii'd-duhûr*, İbn Zünbül'ün *Fethu Mısır*, el-Minhâcî'nin *Mezâhirü'l-esrâr ve nevâdirü'l-ahbâr* ve Muhammed b. Ebi's-Sürûr el-Bekrî'nin *Mu'cem me'sta'cem* adlı eserleri bulunmaktadır. Tabakât telifi hususunda da en meşhur isim Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'dir.¹³ Bu eserlerden de fark edileceği üzere Memlûkler döneminde olduğu gibi tarihçiliğin, hitat, büldân, ansiklopedik tarih, vefeyât vb. sahaları kapsayacak şekilde geniş bir yelpazede seyretmediği, Mısır'daki tarihçiliğin tür çeşitliliği bakımından bir daralmaya uğradığı ve siyasî tarih ve biyografi merkezli bir tarihçiliğe doğru evrilmeye başladığı söylenebilir.¹⁴

17. yüzyıla gelindiğinde Mısır tarihçiliğinin, bir dereceye kadar istikrar kazanmış bir yapıya kavuştuğu, kendine has bir şekil aldığı görülmektedir. Bu “kendine has yapıda” hem önceki İslâm tarihyazım geleneklerinin hem de Osmanlı merkezindeki tarih anlayışının¹⁵ mezc edildiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda üç başlık altında değerlendirebileceğimiz dönemin Mısır tarihlerinin ilkinin, Osmanlı Mısır'ının önemli siyasî hadiselerini, dünya tarihinin ya da eski Mısır tarihinin bir devamı olarak, “sultan-paşa” merkezli bir yapı ve kronolojik sıra ile aktaran siyasî tarihler temsil etmektedir.¹⁶ Zira Mısır'da Memlûk sultanının yerini Osmanlı sultanı tarafından tayin edilen paşaların almasıyla, “sultan-paşa” kronikleri tarzı eserlerin telif edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu tür eserler arasında özellikle Yusuf el-Karamanî'nin *Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel fi't-târîh*, İshâkî'nin *Kitâbü ahbârü'l-üvel fi men tasarrafe fi Mısır min erbâbi'd-düvel* ve İbn Ebi's-Sürûr'un *Uyûnü'l-ahbâr ve nüzhëtü'l-ebşâr* adlı eserlerini zikredebiliriz.¹⁷ Bunların yanı sıra bu dönemde kaleme alınmış Kelâmî Rûmî, *Vekâyi-i Ali Paşa*; Muhammed b. Ebi's-Sürûr el-Bekrî es-Siddîkî, *el-Minehu'r-rahmâniyye fi'd-devleti'l-Osmâniyye*; Mer'î b. Yusuf, *Nüzhëtü'n-nâzirîn fi târihi men veliye Mısır mine'l-hülefâ ve's-selâtîn*; Muhammed b. Abdülmü'tî, *Letâifu ahbârü'l-üvel fi men tasarrafe fi Mısır min erbâbi'd-düvel*; Süheylî Ahmed b. Hemdem, *ed-Dürretü'l-yetîme fi evsâfi Mısre'l-kadîme*; Ahmed b. Sa'deddin el-Gumrî, *Zahîretü'l-i'lâm bi-târîhi'l-hulefâ ve'l-â'lâm*; Rıdvân Paşa-zâde Abdullah, *Târîh*; Yusuf Efendi Çerkesler Kâtibi, *Selîmnâme*; Şeyhzade Mehmed Abdurrahman Efendi, *Nahlistan tarab fi mehâsini arzî'l-arab*; Kâtip Ali, *Sefernâme be-cânib-i Rum*; İbrahim b.

¹³ Holt, “Ottoman Egypt (1517-1798)”, 4-5; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihân* (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn 1983-1990), 259-265; Michael Winter, “Osmanlı Yönetimi Sırasında Mısır Tarih Yazımında Osmanlılara Yaklaşımlar”, *Osmanlı: Düşünce*, c. 7 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 682-683. Abdülvehhâb Şa'rânî ve eserleri hakkında bk. Michael Winter, *Society and Religion in Early Ottoman Egypt: Studies in the Writings of 'Abd al-Wahhâb al-Sha'rânî* (New York: Routledge, 1982).

¹⁴ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûklerde Tarih ve Tarihçiler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 206.

¹⁵ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Osmanlı: Bilim* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 8/247; Feridun Emecen, “Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı: İlk Manzum Tarihler”, *Halil İnalçık'a Armağan*, ed. Mehmet Öz ve Serhat Küçük (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2017), 105-117.

¹⁶ Winter, “Osmanlı Yönetimi Sırasında Mısır Tarih Yazımında Osmanlılara Yaklaşımlar”, 684; Holt, “Ottoman Egypt (1517-1798)”, 6-8. Bu alanda yapılmış güncel bir çalışma için ayrıca bk. Halil İbrahim Erol, “Sultan-Paşa Kroniklerini Yeniden Düşünmek: Mustafa es-Safavî el-Kal'âvî ve Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 51(2024): 53-82.

¹⁷ Leyla A. Ahmed, *Dirâsât fi Târîh ve Müerrihi Mısır ve's-Şâm: İbbâne'l-Asri'l-Osmâni* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1980), 136, 137; Holt, “Ottoman Egypt: (1517-1798)”, 6; Tarbîn, *et-Târîh ve'l-Müerrihâne'l-Arab*, 39-40, 52-53.

Ebi Bekr es-Savâlihî el-Ûfî el-Hanbelî, *Terâcimü's-sevâ'ik fi vâki'ati's-sanâcîk*; Muhammed Bağ-dâdî, *Târîh-i Mısır*; Evliya Çelebi, *Târîh-i seyyâh Evliyâ Efendi*; Abdülkerim b. Abdurrahman, *Târîh-i Mısır*; el-Hallâk Mehmed b. Yusuf, *Târîh-i Mısır el-Kâhire*; Yusuf el-Mellevânî, *Tuhfetü'l-ahbâb bi-men meleke Mısır mine'l-mülûk ve'n-nüvvâb*; Abdulganî, *Evdahu'l-işârât fi-men vellâ Mısır el-Kâhire mine'l-vüzerâ ve'l-başât*; el-Kımalı, *Mecmû' latîf yeştemilü alâ vekâ'i Mısre'l-Kâhire* ve Ahmed Kethüdâ, *ed-Dürretü'l-Musâne fi Ahbâri'l-Kinâne* gibi eserleri dile getirmeliyiz.¹⁸

Bu dönemde yazılan tarihlerden ikinci grubu biyografik eserler, üçüncü grubu ise belli bir siyasî hadiseye hasredilmiş özel tarihler oluşturmaktadır. Bununla birlikte sayıları az olmakla birlikte yevmiyyât, menâkıb, Mısır taşrasındaki günlük hadiseleri hicveden edebî ürünler gibi farklı türlerde eserler de yazılmıştır. Yine Memlük tarihçiliğinden kalan bir anlayışla tarih kitaplarında terâcim, coğrafi bilgiler, “acâibü'l-garâib” tarzında hadiselere yer verme usûlüne devam edilmiştir.¹⁹ 18. yüzyıl başlarında, Mısır tarihçiliği, öz bakımından 17. yüzyılda gelişen tarihyazımının bir devamı olmakla birlikte yeni dönemin getirdikleri ile bazı farklı hususiyetler kazanmıştır. Bunlardan en başta geleni, asrın başından itibaren Osmanlı fikrî hayatında, İslâm düşünce geleneğinin, özellikle de Arap topraklarında yüzyıllardır gelişen fikrî müktesebatın tesirinde görülen artış olmuştur. Mısır valileri bu dönemde, sadece geçmişte yazılmış Mısır tarihleri ile değil, o dönemde yazılan kitaplarla, özellikle de tarih kitapları ile yakından alakadar olmuşlar, bu bağlamda pek çok âlimin Mısır tarihine dair eserler telif etmesini temin etmişlerdir. Bunlar arasında Ahmed Çelebi b. Abdülganî, *Evdau'l-işârât*; Yûsuf el-Mellevânî, *Tuhfetü'l-ahbâb bi-men meleke Mısır ve'n-nüvvâb*; Abdullah eş-Şebrâvî, *Şerhu's-sadr bi-gazveti'l-Bedr*; Abdullah eş-Sarkâvî, *Tuhfetü'n-nâzrîn fi men veliye Mısır mine'l-mülûk ve's-selatîn*; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnü's-safâ ve'l-ibtihâc bi-zikri men vellâ imâreti'l-hac*; Cebertî, *Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr* adlı eserler ile *Demürdâşî Kronikleri* bulunmaktadır.²⁰

1.3. Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme Dönemi (19.-20. Yüzyıllar)

Mısır'da tarih yazıcılığı 19. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Bu değişimin en önemli sebebi bu dönemdeki siyasî, idarî, içtimaî ve kültürel gelişmelerin doğurduğu geleksel yapıdaki değişimler ve özellikle Fransız işgali ile başlayan Batı işgal ve tahakkümüdür. Bu süreçte Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi (1805-1848), modern okulların açıldığı, Batı Avrupa ülkelerine öğrencilerin gönderildiği, matbaanın kurulduğu, çevirilerin yapıldığı bir sürece öncülük etmiştir. Bu yüzyıl boyunca müşahade edilen gelişmeler ve Batı ile yaşanan etkileşimler Mısır tarihyazım geleneği üzerinde daralma, dönüşüm ve çeşitlenme gibi birtakım önemli etkiler bırakmıştır. Bunların başında gelen en büyük dönüşüm, tarihî

¹⁸ Özen Tok, “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Mısır'ında Tarihyazımı ve Tarihçiler Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 167-184.

¹⁹ Ahmed b. Yusuf el-Karamânî, *Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Üvel fi't-Târîh*, c. 3, tah. Ahmed Hatit, Fahmi Sa'd, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1992), 245-595.

²⁰ Fatma Zehra Beyaz, “XVIII. Asırda Mısır'da Yazılan Tarih Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 185-224.

ve coğrafi anlatının merkezinde değişiminde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan bazı ufak istisnalarla birlikte İslâm-Osmanlı bağlamındaki anlatıların kendilerine yeni merkezler oluşturması da söz konusu olmuştur. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında üretilen metinlerin tamamında anlam dünyasının ve anlatıların merkezine Kavalalı ve ardından kendi sülalesinden yönetime gelenler yerleşmiştir. Kavalalı'yı mutlak ve olumlu bir tarihî gerçeklik olarak kabul eden bu yazım geleneği "Recebî Ekolu" olarak isimlendirilmiştir.²¹ Bu ekol ile yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Mısır'daki entelektüel durumun artık epeyce değiştiği görülmektedir. Mezkûr değişimde ilk kez 1835'te kurulan Diller Okulu (Medresetü'l-Elsün) ile daha öncesinde başlayan öğrenci gönderimi ve tercüme faaliyetleri dikkat çekmektedir.²² Diğer taraftan 1828'den itibaren neşir hayatına katılan *Vakâyi'-i Mısriyye* ve devamında çıkan dergilerle birlikte tarihçilik sahasında yazılanlar okuyucu kitlesine ulaşmada yeni mecra ve kanallar bulmuştur. Bu bağlamda Kahire'de, Mısır tarih kaynakları açısından vazgeçilmez eserleri barındıran günümüzdeki Millî Kütüphane'nin nüvesi olan ve 1870'te *Dârü'l-Kütübi'l-Hidâiviyye*'nin, bir sonraki yıl ise *Dârü'l-Ulûm*'un kurulmasıyla bu çatılar altında kitaplar ve yazmalar toplanmaya başlamıştır.²³

Başta Rifâa Tahtâvî olmak üzere yetişen ilim adamlarının ilgisinin kadim dönem Mısır tarihi araştırmalarını da kapsayacak şekilde geliştiği görülmektedir. Nitekim sahadaki arkeolojik araştırmalar ve Mısıroloji alanındaki buluş ve gelişmeler Mısırlı tarihçilerin eserleri arasında yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla Firavunlar dönemi Mısır ile alakalı dönemin tarihyazımında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 18 Aralık 1881 tarihinde 12 kişiden müteşekkil *Hıfzu'l-Âsâri'l-Kadîme el-Mısriyye* adıyla bir komisyon kurulmuştur.²⁴ Bu komisyonun kurulmasında Mısır'ın kültürel ve tarihî bağlarında İslam Medeniyeti'ne dair olan birikimi yok sayıp, onu atlayarak daha önceki arkaik dönemlere geçme noktasında bilinçli bir tasavvur vardır. Bu nedenle özellikle 19. yy'ın sonlarından itibaren özellikle Batılılaşma ve ulus hareketlerinin de etkisiyle Osmanlı ve öncesindeki İslamî Dönem'e dair birikimi bir çırpıda silip atmak yahut en azından kötülemek önemli bir entelektüel tavır olarak belirmiştir. Mısır'ın kadim tarihi, arkeolojik çalışmalar ve Firavunlara olan vurgunun, Mısır'ın tüm Arap dünyasının kültür ve medeniyetinin ve dil alanındaki gelişmelerinin atası olduğu şeklindeki söylemlerin tamamının arkasında bu ideolojik yaklaşım büyük bir etki meydana getirmiştir.²⁵

²¹ Halil İbrahim Erol, "Uzun Mısır Yüzyılının Tarihini Yazmak: XIX. Yüzyıl Mısır Tarihinde Kaynak Olarak Kronikler", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 258.

²² Halil İbrahim Erol, "1798-1850 Arası Mısır'da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 7/2 (2020): 186.

²³ Kurulan diğer kütüphaneler için ayrıca bk. Jack A. Crabbs, Jr., *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt: A Study in National Transformation* (Cairo: American University in Cairo Press, 1984), 99-100.

²⁴ Cemaladdin Şeyyâl, *et-Târîh ve'l-Müerrihûn fi Mısır fi'l-Karn et-Tâsi Aşer* (Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısriyye, 1958), 151.

²⁵ Bahsettiğimiz etki ile yazılan kitapların en güzel örneklerden birini Cevâd Ali'nin *Mufassal* adlı eseri temsil etmektedir. Bunun için bk. Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arabî Kable'l-İslâm*, 9 cilt (Beyrut: Dârü'l-

Üzerinde durduğumuz dönemde Corci Zeydân, Mısırlı öğrencilere yönelik yazılan ve okullarda ders kitabı olarak kullanılan *Târîhu Mısır el-Hadîs me'a Fezleke fî Târîhi Mısır el-Kadîm* isimli kitabının ilk cildinde Firavunlar döneminden itibaren Mısır tarihini ele almıştır. Zeydân kitabında “geri kalmış” Osmanlı yönetimini Kavalalı dönemindeki yaşanan canlanmayla karşılaştırmıştır.²⁶ Mikhâil Şârûbîm de *el-Kâfi fî t-Târîhi Mısır el-Kadîm ve'l-Hadîs* isimli eserinin birinci cildine Hz. Nuh ile başlamış ve orada kadim Mısır dönemine odaklanmıştır.²⁷ Daha açık ifade etmek gerekirse MÖ 4050 senesi ile MS 640 senesi arasını, yani Mısır'ın İslâm öncesi tarihini ele almıştır.²⁸ Bir taraftan Cebertî ve Şârûbîm'in kullandıkları vekayinâme formu, diğer taraftan Ali Mübârek'in ansiklopedik bir eser olan *el-Hıtat*'ı, Zeydân'ın tarihi romanları ve Mustafa Kâmil'in ulusal anlatıları, dinamik bir yerel pratiğin varlığını ortaya koymaktadır.²⁹

Söz konusu ettiğimiz bu isimlerin oluşturduğu gelenekler, Mısır'da 19. yüzyılda kurulan kültürel ve bürokratik devlet yapılarının aldığı ve uyarladığı Avrupa ilim pratiğinden etkilenmiştir. Milli Kütüphane'nin ve Dârü'l-Ulûm'un kurulması, devletin, tarih eğitimi de veren resmî eğitim sistemine göre yetiştiren bir kurum vazifesi görmesini beraberinde getirmiştir.³⁰ 1880'de Yüksek Öğretmen Koleji'nin kurulması Avrupa modelini örnek almış ve orta dereceli okul mezunları için iki yıllık ek bir eğitim programı sunmuştur. İlk profesyonel tarihçilerin bazıları da bu kurumdan mezun olmuştur.³¹ Bunlar arasında ifade edebileceğimiz tarihçiler arasında Muhammed Şefik Gurbal, Muhammed Rifat, Muhammed Sabri ve Ahmed İzzet Abdülkerim vardır.

Mısır'da sömürge sonrası bağımsız “modern ulus devletin” kuruluşunu 1952 askerî darbesi sonrasına yerleştirebiliriz. 1950'li yıllardaki bütün devletleştirme ve kamulaştırma çabalarını bu çerçevede anlamak gerekmektedir. Başta Süveyş Kanalı olmak üzere çok sayıda özel kurum ve işletmenin devletleştirilmesine paralel olarak özerk/yarı özerk bir yapıya sahip olan üniversitelerin de devletleştirilmesi beraberinde “yeni bir insan tipi” ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. O güne kadar çoğunluğu Osmanlı geçmişine bağlı insanların çocukları ve torunlarından oluşan “Mısır halkının” yeni bir “Mısır ulusu” kimliği altında toplanması

İlm li'l-Melâyîn, 1971).

²⁶ Thomas Philipp, *Çurğî Zaidân: His Life and Thought* (Beyrut: Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1979), 224; Yoav Di-Capua, “‘Jabarti of the 20th Century’: The National Epic of ‘Abd Al-Rahman Al-Rafi‘i and Other Egyptian Histories”, *International Journal of Middle East Studies* 36/3 (2004): 431.

²⁷ Erol, “Uzun Mısır Yüzyılıının Tarihini Yazmak”, 251.

²⁸ Mikhâil Şârûbîm, *el-Kâfi fî t-Târîhi Mısır el-Kadîm ve'l-Hadîs* (Kahire: Mektebetü Medbuli, 2004), 1/15-16.

²⁹ Gamal ed-Din el-Shayyal, *A History of Egyptian Historiography in the Nineteenth Century* (İskenderiye: Alexandria University Press, 1962).

³⁰ Hilary Kalmbach, “Training Teachers How to Teach: Transnational Exchange and the Introduction of Social-Scientific Pedagogy in 1890s Egypt”, içinde *The Long 1890s in Egypt: Colonial Quiescence, Subterranean Resistance*, ed. Marilyn Booth ve Anthony Gorman (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014), 87-116.

³¹ Anthony Gorman, *Historians, State and Politics in Twentieth Century Egypt, Contesting the Nation* (London-New York: RoutledgeCurzon, 2003), 49.

gerekmıştır. Bu konuda devlet ve devlet aktörleri farklı ulusal tarih yorumları meydana getirme ve bunların propagandasını yapma yarışında kilit rol oynamıştır. Kral I. Fuad dönemi (1922-1936), kendisinin ve Kavalalı Hanedanı'nın konumuna arka çıkan tarihî çalışmaları desteklemek için gayretkeş memurlar ile yabancı ilim adamlarının hizmetlerinden ve ilmî toplulukların prestijinden faydalanmıştır.³² 1952'de monarşinin alaşağı edilmesiyle ihtilalci Mısır hükümeti, tarihi kendi meşruiyetini pekiştirmede bir araç olarak kullanmanın yollarını aramıştır. 1953'te Cemal Abdunnasır (1919-1970), devlet mekanizması için sosyalist bir çerçevenin benimsenmesinden sonra buna uygun “yeni bir tarih kurgusuna” ihtiyaç duymuştur. Bu maksatla 1954'te *Felsefetü's-Sevre (Devrimin Felsefesi)* adlı bir kitap yayımlamış ve tarihçilere hem 23 Temmuz Devrimi'ni (1952) araştırma çağrısında bulunmuş hem de “yeni bir tarih inşasıyla” “yeni bir ulus” oluşturması vazifesi yüklemiştir.³³ Bu konu 1962'deki Ulusal Sözleşme'de (el-Mîsâku'l-Vatanî) kapsamlı olarak ele alınmış ve bütün Arap coğrafyasını kapsayıcı bir “sosyalist Arap ulusu” inşası için gerekli adımların atılması kararlaştırılmıştır.³⁴

Söz konusu ettiğimiz bu hususların ışığında bugün esas sorun ulus tarih merkezli yaklaşımların asıl itibarıyla İslam toplumlarında önceki tecrübe ve birikimleri iptal eden, hatta yok sayan ve tarihsel sürekliliği görmemizi engelleyen önemli tehdit unsurları barındırmasıdır. Mısır tarih yazıcılığını oluşturma adı altında modern dönemde ortaya konan mezkûr yaklaşımlar, devletin resmî tarihyazımı ile kaleme aldırıldığı ve okullarında okuttuğu tarih kitapları da Mısır halkının öncelikle kendi tarihsel sürekliliği ile bağlarını kopartmıştır. Diğer taraftan Mısır halkının diğer İslam toplumları ile etkileşimini kesmiş ve kendilerine dair kimlik bilincinin gelişiminde köksüz, kendine güveni olmayan, Batı yahut Batı'nın onlara sunduğu kendi kimliklerine dair bir tasavvur olmadan düşünemeyen ve kendilerini tanımlayamayan bireysel ve toplumsal kimlik sorunları ile karşı karşıya bırakmıştır. Halbuki Mısır'ın modern öncesi dönemi tarih ve medeniyet açısından daha büyük bir birikimi ve kapsayıcılığı barındırmaktadır. Millî devlet anlayışıyla tecrübe edindiği son yüzyıldaki tablosu ise hem siyasî hem iktisadî hem de entelektüel açıdan problemleri bir pratiği yansıtmaktadır.

2. Mısır'da Tarih Yazıcılığında Türler

Kaynak yelpazesini İslâm tarih yazıcılığının Teşekkül Dönemi'nde ortaya çıkan dört türü olan Siyer ve meğâzî, genel ve özel tarihler, şehir ve bölge tarihleri üzerinden tasnif edebiliriz.³⁵

³² Hilal Görgün, *Modern Arap Tarihyazımı: Tarihçiler ve Problemler* (İstanbul: Tirekitap, 2023), 140-141.

³³ Görgün, *Modern Arap Tarihyazımı*, 148-151.

³⁴ Anthony Gorman, “Geçmiş Çerçevelemek: Tarihçi, Devlet ve Toplum”, *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd., çev. Ayhan Koçkaya (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 274.

³⁵ Abdulkadir Macit, “Müslümanlarda Tarih Yazıcılığının Teşekkül Dönemi (M. 7.-10. Yüzyıllar)”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2024), 107-114.

2.1. Genel Tarihler

İslâm tarih yazıcılığında ilk genel tarih yazarları yaratılışın başlangıcını Hz. Adem olarak belirlemiş ve Peygamberler tarihi üzerinden “evrensel” bir insanlık tarihi veya dünya tarihi yazma geleneği oluşturmuşlardır. Bu tür, Mısırlı tarihçilerce de tatbik edilmiştir. Zengîler ve Eyyûbîler döneminde genel tarihler arasında Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-â'yân*; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn en-nûriyye ve's-salâhiyye ve İbn Vâsıl, Müferricü'l-kürûb fi ahbâri Benî Eyyûb* serlevhali eserler zikredilebilir.

Memlükler döneminde bu türde 30'a yakın ve neredeyse 280 cilt eser yazılmıştır. Kaya, bu türün yazımında dönemin diğer havzaları olan Endülüs-Mağrib'de 10 cilt, Timurlularda 50 cilt eser olduğu hesaba katıldığında Memlükler döneminde çok yüksek bir üretimin olduğuna dikkat çekmektedir.³⁶ Bunlar arasında İbnü'l-Furât, *et-Târihü'l-vâzih el-meslûk ilâ terâcimi'l-hulefâ ve'l-mülûk*; İbn Dokmak, *Nüzhëtü'l-enâm fi târihi'l-İslâm*; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhëtü'n-nüfûs ve'l-ebdân fi Tevârihi'z-zamân*; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre fi târihi'l-hicre*; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*; İbnü'd-Devdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer*; Cezerî, *Havâdisü'z-zamân*; İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-acâib ve feridetü'l-garâib*; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*; İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzir fi ilmi'l-evâil ve'l-evâhir*; Bedreddin Aynî, *İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân*; İbn İyâs, *Bedâi'ü'z-zühûr fi vekâi' id-dühûr* ve İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber* isimli eserleri özellikle belirtmeliyiz. Bunlardan temsil gücü yüksek örnek olarak *Kitâbü'l-İber*, insanlığın başlangıcından İbn Haldûn'un ölümünden bir yıl öncesine yani 1405'e kadarki tarihi kapsamaktadır. Eser Hz. Muhammed öncesi kavimlere ve peygamberlere kısaca değindikten sonra siyer ve meğâziye, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Endülüs Emevîleri, Abbâsîlere bağlı hânedanlar, Abbâsî Dönemi Yemen tarihi, Gazneliler, Harzemşahlr, Eyyûbîler gibi İslâm coğrafyasının doğusundaki devletlere de yer vermektedir.

Osmanlılar dönemi Mısırı'nda müellifler yaratılıştan itibaren başlayan bir anlatımla eserlerini ortaya koyma yaklaşımını sürdürmüşlerdir. Bu türün yazımının, ilk bakışta bir tekrar gibi görünse de İslâm tarihi içinde Mısır tarihi, Mısır tarihi içinde Osmanlı dönemi ve Osmanlı dönemi içinde de daha ziyade eserin ithaf edildiği sultanın veya paşanın dönemini vurgulamaya ve görünür kılmaya matuf olduğu neredeyse alamet-i farikasıdır. Bu yönüyle eserlerin “küll'ün bir cüz'ü” kapsamında ele alındığı ifade edilebilir. Bu dönemde Süheylî Ahmed ibn-i Hemdem'in *ed-Dürretü'l-yetîme fi evsâfi Mısre'l-Kadîme*, Yusuf el-Mellevânî'nin *Tuhfetü'l-ahbâb bi-men meleke Mısır mine'l-mülûk ve'n-nüvvâb* ve Miralay İsmail Serhenk Paşa'nın *Hakâiku'l-ahbâr an-düveli'l-bihâr* eserleri örnek olarak zikredilebilir.³⁷

2.2. Özel Tarihler

Özel tarihler türünde evlemirde sultanların ve hanedanların tarihleri, tabakât ve terâcim, hatırat/otobiyografiler, haraç ve emvâl, seyahatnâmeler, tarih felsefesi ve usûlü

³⁶ Kaya, “Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak”, 116-117.

³⁷ Tok, “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Mısırı'nda Tarihyazımı ve Tarihçiler”, 180-181.

yer almaktadır.

Bunlardan ilkin sultanların ve hanedanların tarihleri ile ilgili Fâtımîler dönemi yazılan eserlere baktığımızda Kâdî en-Nu'mân, *Risâletü iftitâhi'd-da've*; el-Cevzerî, *Sîretü'l-üstâz Cevzer*; İdrîs İmâmüddin el-Kureşî, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımîyyîn*; Endelüsî, *Dîvânü İbn Hânî el-Endelüsî*; Makrîzî, *İttî'âzu'l-Hunefâ, el-Mevâ'iz ve'l-l'tibâr, el-Mukaffâ'l-Kebîr*; Müsebbihî, *Ahbâru Mısır*; Müyesser el-Mısrî, *el-Müntekâ min Ahbâri Mısır*; *es-Sicillâtü'l-Mustansırıyye* ve *Geniza Vesîkaları'nı* ehemmiyetine binaen belirtmek gerekmektedir. Memlükler dönemi kaleme alınan 60'a yakın siyasi tarih türündeki eserlerin pek çoğu bir sultanın talebi ile yazılmış yahut bir sultana arz edilmiş eserler olması bakımından kendinden sonraki süreçlerde de görebileceğimiz “resmî” tarih yazıcılığı türüne dâhil edilebilir. Bu hususta özellikle Aynî'nin iki tarih eseri, belirli sultanların dönemine hasredilmeleri itibarıyla örnek gösterilebilir. Bunlardan *es-Seyfü'l-Mühenned fî Sîreti'l-Meliki'l-Mü'eyyed*, Memlük sultanı Şeyh el-Mahmûdî (815-824/1412-1421); *er-Ravdü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* ise 1421 yılında kısa süreli olarak Memlük tahtında oturan Seyfeddin Tatar için kaleme alınmıştır. Bu türde Osmanlılar dönemine odaklandığımızda ise Şeyhzâde Mehmed Abdurrahman Efendi'nin *Nahlistan Tarab fî Mehâsini Arzı'l-Arab*; Abdülkerim b. Abdurrahman'ın *Târîh-i Mısır*; Mahmud b. Abdullah b. Muhammed Bağdâdî'nin *Târîh-i Mısır* eserleri dikkatimizi çekmektedir.

Özel tarihler türünde bir dönemin ilim tarihine yönelik araştırmalarda en önemli kaynak gruplarından biri olması itibarıyla tabakât ve terâcim külliyyatına özel bir yer açmamız gerekmektedir. Zengîler ve Eyyûbîler dönemi tabakat ve terâcim türünde ilk grup olan genel biyografik (protopografik) eserlerin başında İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Eb-nâi'z-Zamân*, Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Zehebî'nin *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, Ebû Şâme'nin *Terâcîmü Ricâlil-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi'* gelmektedir. İkinci grup tabakât ve terâcim türü eserler ise daha ziyade belirli bir mezhep ulemasının hayatlarını konu alan metinlerdir. Bu eserler arasında önde gelen Şâfiî fakihleri hakkında Tâceddin es-Sübkî'nin *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Hanefî fakihleri hakkında Kureşî'nin *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye* ve Hanbelî fakihleri hakkında ise İbn Receb'in *Kitâbü'z-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile* isimli eserler öne çıkmaktadır. İbn Ebî Usaybia'nın *Tabakâtü'l-Etubbâ'sı* da Zengî ve Eyyûbî dönemi tabip ve felsefecileri için önemli bir kaynaktır.³⁸

Memlükler, biyografi alanında döneminin doğu ve batısındaki diğer toplumlardan büyük fark oluşturacak şekilde 80 adet ve 800 cilt civarında ürün vermesi ile dikkate şâyândırlar. Hatta kaleme alınan genel tarihlerde dahi bir derece biyografilerin yer aldığı görülür. Olaylar yıl, ay ve gün sırasına göre kaydedilirken her senenin sonuna o yıl vefat edenlerin biyografileri eklenmiştir.³⁹ Bunlar arasında İbn Hallikân, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*; Makrîzî, *el-Mukaffâ fî Terâcîmi Ehli Mısır*; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni Mîti's-Sâmine*, *Refu'l-İsr'an Kudâti Mısır*; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi li-Ehli Karni't-Tâsi'*; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân fî A'yâni'l-A'yân*; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*; Tâceddin es-Sübkî,

³⁸ Yılmaz, “Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları”, 69-70.

³⁹ Kaya, “Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak”, 133.

Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ; Takıyüddîn el-Fâsî, *el-İkdü's-Semîn fi Târîhi'l-Beledi'l-Emîn ve Safedî, A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr* adlı eserleri hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Umumî heyeti itibarıyla Memlûk dönemi tabakât ve terâcim türünün olgun bir mahsulü olarak ifade edebileceğimiz İbn Hallikân'ın *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* isimli eseri 14.000 kadar ileri gelenin biyografisini içermektedir. Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli Karni't-Tâsi'* isimli biyografik eseri ise 9./15. yüzyılda yaşayan daha ziyade ulema sınıfından yaklaşık 16.000 kişinin biyografisini kapsamaktadır. Her ikisi de muhaddis tarihçi çizgisinde olup Kahireli Şâfiî fakih olan İbn Hacer el-Askalânî ve Sehâvî, Mısır'da biyografi yazıcılığının zirvesini temsil etmektedir. Bu konuda son olarak Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî'nin *Acâibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr* adlı eseri de muhalled bir biyografik-kroniktir.

Mısır tarih yazıcılığı içerisinde özel bir yer tutan hatırat/otobiyografi türünde Fâtımîler döneminde Üsâme b. Münkız'ın *Kitâbü'l-İtibâr* ve 'Umâre'nin *Târîhu'l-Yemen*'i türün sarih bir numûnesidir. Memlûkler döneminde yaklaşık on kadar tarihçi kendi otobiyografisini bizzat kaleme almıştır. Safedî'nin *Keşfü'l-Hâl* ve Ebü'l-Velid İbnü's-Şihne'nin *Ravzül-Menâzir fi İlmi'l-Evâil ve'l-Evâhir* de hatırat olarak yazılmıştır. İbn Hacer ve öğrencileri İbn Tağrıberdî, Sehâvî, Süyûtî ile İbn Arabşah, Malatî ve İbn İyâs da otobiyografilerini kaleme alan tarihçilerdendir.⁴⁰ İbn Haldûn *Kitâbü'l-İber* adlı eserinin sonuna “et-Ta'rif bi'bni Haldûn mü'ellifi hâze'l-kitâb” başlığıyla kendi biyografisini eklemiştir.

Özel tarihler içinde yer alan haraç ve emvâl kitaplarına Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emvâl*, Ebû Yusuf'un *Kitâbü'l-Harac*, Yahya b. Âdem el-Kureşî'nin *Kitâbü'l-Harac* ve Kudame b. Cafer'in *Kitâbü'l-Harac*'ı örnek olarak verilebilir. Bu eserler Mısır'ın mâli kaynakları, alınan cizye ve haraç vergileri ve vergi anlaşmaları hakkında bilgiler vermektedirler. Bu türün mezkûr eserleri öncesinde Kurre b. Şerîk el-Absî'nin Mısır valiliği dönemine (708-714) ait olan papirüslerinden de Mısır'da cizye ve haracın tespit ve tahsilinde nasıl bir uygulama yapıldığı hususunda önemli bilgiler elde edilmektedir.⁴¹

Özel tarihlerin diğer bir türü olan seyahatnâme hususunda İbn Havkal'ın *Sûretü'l-'Arz* adlı seyahat notlarının Fâtımîlerin egemen olduğu döneme rastlaması ve bu notlardaki Mısır, Mağrib ve Sicilya'yı ziyaretleri neticesinde kaydettiği bilgiler kıymetlidir. Yine Evliya Çelebi'nin *Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi* adlı eseri de bu türün sarih bir örneği olarak kaydedilmelidir.

Özel tarihler kapsamında Mısır havzasını haklı bir şöhrete kavuşturan son bir tür, tarih felsefesi ve usûlü kitaplarıdır. Bu kapsamda Şam kökenli Tâceddin es-Sübkî'nin *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübra*, Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*; Kahire'de bulunan İbn Haldûn'un *Mukaddime*, İbn Hacer'in *Ref'ül-İsr an Kudâti Mısır*, Kâfiyeci'nin *el-Muhtasar fi İlmi't-Târîh*, Sehâvî'nin *el-İ'lân bi't-Tevbîh li-men Zemme Ehle't-Târîh* ve Süyûtî'nin *eş-Şemârih fi İlmi't-Târîh* adlı eserleri tarih

⁴⁰ Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin, *Kitâbü't-Tehaddüs bi-Ni'metillâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003); Abdülkadir Yuvalı, “İbn Arabşah, Şehâbeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/314-315.

⁴¹ Özkuyumcu, “Fethinden Tolunoğulları Sonuna Kadar (642-905) Dönemin Kaynakları”, 21-22.

usûlü ve felsefesine dairdir. Bu kapsamda sadece Memlûkler döneminde beş adet müstakil eserin bizzat tarih usûlü ve felsefesi alanında kaleme alınmış olması oldukça dikkat çekicidir.⁴² Sahanın klasik sıfatını hâiz isimleri arasında olan İbn Haldûn *Mukaddime*'de tarih yazıcılığı, tarih felsefesi ve tarihin konusu gibi hususlarda ortaya koyduğu ilke ve değerlendirmeler ile bu türde oldukça ehemmiyetli ve işlevsel bir rol üstlenmiştir.⁴³

2.3. Şehir ve Bölge Tarihleri

Şehir ve bölge tarihleri ile ilgili olarak havzanın tarih yazıcılığında önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu konuda ilkin coğrafya kitapları arasında Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-Büldân* isimli eseri, diğer coğrafya kitapları arasında Mısır hakkında en fazla bilgi aktaran kitaptır. Diğer coğrafya müelliflerinden Bekrî, İbn Hurdâzbiḥ, Ya'kûbî, İbn Fakih el-Hemedânî, İbn Havkal, İstahrî ve İdrîsî genelde aynı bilgileri tekrar etmişlerdir. Zengîler ve Eyyûbîler döneminde yaşamış şehir ve bölge tarihleri yazarları ve eserleri arasında İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimaşk*, İbnü'l-Adîm'in *Buḡyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb*, Uleymî'nin *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halil* ve Makrîzî'nin *Hitat* bu türün en önemli örneklerini oluşturmuştur. *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*'de İslâm dünyasını on dört bölgeye ayıran Makdisî'nin Fâtîmî egemenliğinde olan Şam, Mısır ve Mağrib (Kuzey Afrika ve Sicilya) gibi bölgeler ile ilgili verdiği bilgiler, Fâtîmî dönemi çalışmaları açısından önem arz etmektedir. Yine Fâtîmîler döneminde İbn Havkal'ın *Sûretü'l-'Arz* ve Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin *Mesâlik ve'l-Memâlik* de türünün önemli eserlerindedir.

Memlûkler dönemi bu türde 25 adet şehir tarihi ve topografya alanında kaleme alınan eserle azımsanmayacak bir yekûne sahiptir. Özellikle Makrîzî ve İbn Tağrîberdî gibi tarihçilerin dönemin Memlûk şehir merkezlerinin adeta resmini gözler önüne serer nitelikteki çalışmaları, şehir tarihi üzerinde pek çok çalışmanın da yolunu aydınlatılabilir.⁴⁴

Ayrıca bu türde Mısır havzasının en önemli temsillerinden birisi olarak Nil Nehri üzerine bir tarih yazıcılığının şekillendiğini ve bazı tarihçilerin "Nil tarihçisi" olarak nitelendirildiklerini belirtmemiz gerekmektedir. Bu tarihçilerin yazdıkları eserlerde yılın sonunda mutlaka Nil Nehri'nin debisiyle ilgili, mukayeselere imkan verecek şekilde bilgiler verilmiştir. "Nil tarihçisi" olarak isimlendirilen en önemli tarihçilerden birisi İbn Tağrîberdî'dir. Kendisi *en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* adlı tarihinde her senenin sonunda Nil Nehri'nin debisiyle ilgili bilgiler vermiştir. Bu türün son ve en önemli eserlerinden birini ise Emîn Sâmî'nin, birinci cildi 1916 ve ikinci cildi 1928 yıllarında basılan, *Takvîmü'n-Nîl* adlı iki ciltlik eseri oluşturmaktadır.⁴⁵

⁴² Kaya, "Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak", 116-117.

⁴³ Bu hususta şu çalışmaya bk. Altan Çetin, *Haldûnname: İbn Haldûn'un İzinde Metodoloji ve Tarihi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2012).

⁴⁴ Kaya, "Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak", 116-117.

⁴⁵ Detaylar için bk. Hilal Livaoğlu Mengüç, "Dönüşen Kimlik, Dönüşen Tarih: Yüzyıl Dönümünden 23 Temmuz İhtilaline Mısır'da Tarihyazımının Tematik ve Metodolojik Açısından Değişimi Üzerine Notlar", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 326-330.

3. Mısır'da Tarih Yazıcılığında Yöntem

İslâm tarih yazıcılığında metnin sistematikliğinde dîbâce, tahmîdiyye, mukaddime, bâb, fasl, ravza, hadîka ve hâtîme gibi unsurlar yer almıştır. Mısır'da yazılan metinler de bu gelenek çerçevesinde şekillenmiştir. Bu hususta el-Kalkaşendî'nin *Subhü'l-A'şâ fi Sinaâtî'l-İnşâ* isimli 14 ciltlik ve 6000 sayfalık devasa eseri bu sistematik içerisinde düzenlenmiş, ana ve ara başlıklar fasıl, mevzu, bab ve nev' gibi bir sistem üzerinden sınıflandırılmıştır. Safedî de *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserini önsöz, giriş ve sonuç kısımlarına ayırarak yazmıştır. Önsözde konunun seçilme sebebi, dayandığı kaynaklar, bölümler ve telif amacına, giriş kısmında eserinin konusuna, diğer ilimlerle ilişkisine detaylı bir biçimde yer veren yazar, sonrasında konu ile ilgili ortaya konan görüşlere değinmiştir. Eseri doğrudan tarih alanında kaleme alınmış ise kronolojik olarak, biyografi türünde ise de alfabetik olarak sunmuştur. Diğer taraftan kadim ulemanın mukaddimedeki sekiz esası zikretme âdeti Mısır tarih yazıcılığında da sürdürülmüştür. *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hittat ve'l-Âsâr* veya sadece *el-Hittat* ismiyle tanınan kitabında Makrîzî, bu sekiz esası yani kitabın yazılma maksadı, ismi (ünvanı), sağlayacağı faydalar, tertip usulü (yöntemi), yazarı (mürettibi), kitabın sıhhat derecesi, hangi sahada yazıldığı ve kısımları şeklinde saymıştır. Daha sonra da kitabını 7 kısımda açıklamış ve kitabına son cilt olarak fihrist eklemiştir.⁴⁶

Mısır'daki tarihçilerin yöntemlerinden birisi de eserlerinde her yılın sonunda mutlaka mukayeselere imkan verecek şekilde Nil Nehri'nin debisiyle ilgili bilgiler vermeleri ve bunun ardından “vefeyât”, “fasıl” vb. isimlerle açılan başlıklarda o yıl vefat eden alimlerin ve onların ilişkili oldukları ilmî gelişmelerin aydınlatılmasıdır.⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-Dühûr* adlı eserinde bu yöntem gereği vefeyât kısmında okuyucuları bazı hâl tercümelere için meşhur eseri *el-Menhelü's-Sâfi*'ye yönlendirmektedir.⁴⁸ Sultanın vefatı veya tahttan indirilmesinin ardından bu hükümdarın döneminde vefat edenlerden önde gelen kişilerin hâl tercümelerine geçen müellif, burada da kronolojik olarak vefeyâtı aktarır ve *Vefeyât* kısmında “es-Senetü'l-ülâ min saltanatî'l-Melik... alâ Mısır ve hiye senetü...” şeklinde her seneyi ayrı bir başlık yaparak aktarır ve yılları açıkça belirtir. Bundan dolayı havâdis kısmına nispetle kronolojiyi takip etmek de kolaylaşmaktadır.

Tarih yazıcılığında yöntem kapsamında nakil usulleri önemli bir konudur. Tarihçilerin naklettikleri haberlerin râvileri aslında birer müelliftir. Ancak onların eserleri şu veya bu şekilde bizlere kadar ulaşmamış, sonraki müellifler vasıtasıyla bazı parçaları zamanımıza gelebilmiştir. Yapılan “tahrîc” çalışmaları da bu hususun kanıtlarındandır.⁴⁹ İslâmî dönem Mısır tarihinin en önemli eserleri olan ve bu alanda sonraki müelliflerin hemen tamamı

⁴⁶ Ayaz, “Mısır Tarihçiliğinin Velûd Dönemi: Memlûklerde Tarih ve Müverrihler”, 90.

⁴⁷ Yılmaz, “Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları”, 66-67.

⁴⁸ İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr fi meda'l-Eyyâm ve's-Şühûr*, nşr. Muhammed K. İzzeddin, c. 1-2 (Beirut 1990), 68, 199, 310.

⁴⁹ Özkuyumcu, “Fethinden Tolunoğulları Sonuna Kadar (642-905) Dönemin Kaynakları”, 4-5.

tarafından kaynak olarak kullanılan İbn Abdilhakem'in *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ* isimli eserinde de temas ettiğimiz nakil usulleri kullanılmıştır. İbn Abdilhakem besmeleden sonra daha ilk cümlesinde kesintisiz bir râvi zinciriyle dayandığı râvileri Mısır'ın fatihi Amr b. el-Âs'a kadar ulaştırmıştır.⁵⁰

Bu hususta son olarak özellikle Fâtımîler dönemi tarih yazıcılığında “mezhebî veya fikrî taraftarlık”ın tarih yazıcılığında yöntem konusunda kendisini ne şekilde hissettirdiğini belirtmemiz yerinde olacaktır. Bu konuda Fâtımîler döneminde yaşayan Kâdî en-Nu'mân, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*; İdrîs İmâmüddin el-Kureşî, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyin bi'l-Mağrib el-Kısmu'l-Hâss min Kitâbi 'Uyûni'l-Ahbâr*; Hânî b. Muhammed el-Mağribî el-Endelüsî, *Divânu İbn Hânî el-Endelüsî*; İbn Zûlâk, *Ahbâru Sibeveyh el-Mısırî* ve Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* adlı eserlerinde İsmâiliyye mezhebi ve harekâtı, Mehdîlik konuları gibi mezhebî ve fikrî taraftarlığa yer vermiştir. Bu yazarlarda mevzu bahis ettiğimiz taraftarlık söz konusu iken Fâtımî dönemi tüm tarihçilerinin aynı tarafgirlik içinde olduğunu söylememiz söz konusu değildir. *Mukaddime*'sinde konuyu ele alan İbn Haldûn, Şîa'nın İsmâilî koluna mensup olan Fâtımîlerle ilgili asılsız haberleri kaydeden tarihçilerin, Abbâsîleri hoşnut etmek ve onlara yakın olmak arzusunda olduklarını, ayrıca bu tarihçilerin dönemin şartlarını bilmediklerini, bu sebeple hadiselerin ve gerçeklerin tersini ortaya koyduklarını açıklamaktadır.⁵¹ Nitekim çağdaş dönem Fâtımî tarihçisi olan Eymen Fuad Seyyid de bu konuya açıklık getirmiştir. Seyyid, Fâtımî dönemi Mısır tarihi araştırmalarında Sünnî ve Hanbelî mezhebine meyilli olmaları sebebiyle İbnü'l-Cevzî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Zehebî ve İbn Kesîr'in Fâtımîleri düşman olarak gördüklerini, özellikle de Zehebî ve İbn Kesîr'in Fâtımîlerin hilâfetini meşru kabul etmediklerini, dolayısıyla onların eserlerinden yararlanan araştırmacıların bu durumu göz önünde bulundurmaları gerektiğini dile getirmektedir.⁵²

4. Mısır'da Tarih Yazıcılığında İktidar ve Tarihçi Münasebeti

Mısır'da tarih yazıcılığının iki ana aktörü iktidar ve tarihçilerdir. Bu aktörlerden iktidar tarafı “himaye veya patronaj”ı, tarihçiler tarafı ise “üretim, tabiiyet ve meşruiyet”i temsil etmiş ve taraflar madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz bir terkip manzarası arz etmiştir. Madalyonun bir tarafını teşkil eden tarihçilerin himayesi ve çeşitli vesilelerle başkentte barındırılması sultanların ve paşaların adeta şanından olmuştur. Modern tarih çalışmalarında *himaye sistemi* olarak kavramsallaşan bu uygulama şüphesiz Mısır'daki hanedan sarayları ve elitleri için de geçerli olmuştur. Hanedan üyelerinin ve yönetici elitin himayesinde ve etrafında muhtelif tarihçilerin olması bu insanların eserlerini değersizleştirmez; tam tersine eserlerin üretildiği koşullar hakkında bize önemli ipuçları verir. Madalyonun diğer tarafında ise hükümdara sunulmak üzere veya bir haminin himayesinde kaleme

⁵⁰ Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh b. Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, nşr. C. C. Torrey (Leiden: Brill Yayınevi, 1922), 1.

⁵¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/177-184.

⁵² Eymen Fuad Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısır Tefsîr Cedid* (Kahire: Dârü'l-Mısıriyyeti'l-Lübnâniyye, 1992), 22.

alınan eserler üzerinden fiilî olarak bir güç hâline gelen hanedanın, kitlelere ve geleceğe yönelik olarak meşruiyetinin lafzen inşası söz konusudur. Bu hususta Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde yaşayan İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yân* ve İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb* adlı eserlerini sultanların himayesinde tamamlamışlardır.

Memlûkler, Abbâsî başkentini ele geçiren Moğollar karşısında zafer kazanan tek siyasi güç olarak Mısır ve Şam bölgelerinde ilmi çalışmaları ve ulemayı himaye eden bir siyaset geliştirmiştir. Bahsettiğimiz himaye sebebiyledir ki tarihçiliğin yaygınlaşmasında 33 önde gelen tarihinin 26'sının bürokratik görevlerde bulunması dikkat çekicidir. “Bürokrat” tarihçiler; Baybars el-Mansûrî, Ebü'l-Fidâ, Nüveyrî, İbnü'd-Devâdârî, İbn Fazlallah el-Ömerî, Safedî, Tâceddin es-Sübkî, İbn Kesîr, İbnü'l-Mülakkın, İbn Furât, İbn Haldûn, İbn Dokmak, Ebü'l-Velîd İbnü'ş-Şihne, Kalkaşendî, Makrîzî, Takiyyüddin İbn Kâdı Şühbe, İbn Hacer, İbn Arabşah, Aynî, İbn Tağrıberdî, Kâfiyeci, Abdülbâsıt el-Malatî, Nuaymî, İbn İyâs ve İbn Tolun'dur.⁵³ Memlûk tarihçiliğinin özellikle ikinci devresinde Memlûk sultanlarının tarih sahasına daha fazla ilgi gösterdiği, sarayda düzenlenen ilmi sohbetlerde tarihe hususi bir ehemmiyet verdikleri müşahede edilmektedir. Mesela Aynî, dönemlerine şahitlik ettiği birçok sultana tarih anlatarak onlara mihmandarlık etmiştir. İbn Tağrıberdî, Aynî'nin, tahsili ve tecrübesi eksik olan Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay'a (1422-1438) hem dinî eğitim verdiği hem de tarih dersleriyle rehberlik ettiğini özellikle vurgulamıştır. Kendisine tarihi sevdiğini de bu sultanların tarihçiliğe yönelik ilgileri olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Bunların yanı sıra önde gelen Memlûk emirlerinin bilgilerini ve tanık olduklarını dönemin tarihçilerine aktardıkları vakidir. Nitekim Yûnînî, Nüveyrî, İbnü'd-Devâdârî, Makrîzî, Aynî ve İbn Tağrıberdî gibi tarihçilerin önemli kaynakları arasında birçok Memlûk emirinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Mısır'daki tarih telifi noktasında Osmanlılar döneminde de valilerin isteği ve teşviki üzerine pek çok tarih kaynağı ortaya çıkmıştır. Mesela bu dönem tarihçilerinden Mahmud b. Abdullah el-Bağdâdî, Kahire valisi Abdurrahman Abdî Paşa (1087-1091/1676-1680)'nın isteği üzerine *Târih-i Mısır* adlı eseri Türkçe olarak kaleme almıştır.⁵⁵ Abdullah eş-Şebrâvî, sonunda Osmanlı Mısır valileri hakkında bilgi verdiği *Şerhu's-Sadr bi-Gazveti'l-Bedr'i*, 1751'de Şerif Abdullah Paşa'nın teşviki ile yazmıştır.⁵⁶ Şebrâvî'nin haleflerinden Ezher şeyhi Abdullah eş-Şarkâvî *Tuhfetü'n-Nâzurîn fi men Veliye Mısır mine'l-Vülât ve's-Selâtîn*'i, el-Cebertî ise *Mazharu't-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransis* adlı eserlerini Fransız işgali sırasında Kahire'ye gelen

⁵³ Kaya, “Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak”, 118-119.

⁵⁴ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, neşr. Muhammed M. Emin-Nebî Muhammed Abdülaziz, c. 1-12 (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984-2006), 11/195.

⁵⁵ Özen Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2002), xvii.

⁵⁶ Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, tah. Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1998), 1/349.

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın talebi üzerine kaleme almışlardır.⁵⁷ Yine bu dönemde Arapça Mısır tarihlerinden istifade edilerek Türkçe kaleme alınan bir *Târîh-i Mısır* da, Mısır valiliğinde bulunmuş olan el-Hâc Mehmed Paşa'nın himâyesi altında yazılmıştır.⁵⁸ *Târîhu'l-Vezîr Muhammed Ali Bâşa* isimli eser, Halil b. Ahmed er-Recebî eş-Şafî eş-Şâzelî tarafından dönemin Ezher Şeyhi Şemseddin Muhammed el-Arûsî'nin talebine binaen Kavalalı Mehmed Ali Paşa adına telif edilmiştir.⁵⁹ Hiç şüphesiz devlet ricâlinin, sistemli bir şekilde uyguladıkları teşvik ve himaye siyaseti, 18. yüzyılda Mısır tarihyazımına önemli katkılarda bulunmuştur.⁶⁰

Himaye sisteminin, iktidarın meşruiyetini geniş kitlelere aktarma aracı olarak görüldüğünü belirtmiştik. Bu meşruiyeti Mısır'da kurulan hanedanlardan temsil gücü yüksek örnekler vererek şöyle açıklayabiliriz. Hemen önceki satırda örnek verdiğimiz *Târîhu'l-Vezîr Muhammed Ali Bâşa* isimli tarih eseri, aslında Arûsî'nin, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın gerçekleştirdiği ıslahatlara yöneltilen ithamları boşa çıkarmak gayesiyle bir tarih kitabı yazılması arzusunu Recebî'ye iletmesi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Eserin yazılma talebine mutabık şekilde *Târîhu'l-Vezîr* başından sonuna Kavalalı'yı adil bir hükümdar olarak göstermekte, faaliyetlerinin kanunlarla mutabık ve herkesin faydasına olduğu düşüncesiyle; hiçbir şekilde eleştirilmemekte, dolayısıyla kayıtsız şartsız desteklemekte ve gerçekleştirilen reformların tek adamı olarak takdim etmektedir. Farkedileceği üzere eser Kavalalı'yı anlatının zihni-fiilî merkezinde konumlandırılan bir perspektifle kaleme alınmıştır. Diğer bir deyişle eserin kurgusunda, bütün gelişmeler Kavalalı'ya indirgenmekte ve onun üzerinden izah edilmektedir.⁶¹ 1850'lerden sonra Kavalalı ve döneminin “pürüzsüz ve steril” olarak Mısırlı tarihçiler tarafından kurgulanması tarihyazımında belirgin bir gelenek oluşturmuştur.⁶² Özellikle I. Fuad dönemi Abidin Sarayı arşivlerinin tasnifi ve tesisi ile yabancı tarihçilere Mısır tarihinin yazdırılması gibi gelişmeler 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan “Recebî

⁵⁷ Abdullah eş-Şarkâvî, *Tuhfetü'n-Nâzirîn fî men Veliye Mısır mine'l-Vülât ve's-Selâtin*, tah. İbrahim Abdülgaffâr ed-Düsûkî (Mısır: Matbaatü'l-Âmire, 1286), 1; Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Mazharu't-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransis*, tah. Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1998), 7-8. Bu eserlerle ilgili güncel ve detaylı çalışma için bk. Halil İbrahim Erol, *Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Dönemine*, (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 223-233, 328-369. *Mazharu't-Takdîs* ve Türkçeye çevirisi hakkında ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bk. Halil İbrahim Erol, “Bir Mütercime Mazhar Olabilmek: Mazharu't-Takdîs bi-Hurûci Tâifeti'l-Fransis isimli Arapça Tarih Eserinin Çevirisine Dair Bir İnceleme”, *Osmanlı Araştırmaları* 58 (2021): 281-300.

⁵⁸ Barbara Flemming, “Mısır Türk Tarihçiliği Hakkında Notlar”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi İstanbul 15-20 Ekim 1973 Tebliğler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1979), 60.

⁵⁹ Erol, *Mısır'da Tarihyazımı*, 257.

⁶⁰ Osmanlı Mısır'ında himaye sisteminin bilgi üretimine katkısı için bk. Miri Shefer Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yarata ve Bilgi Alışverişi*, çev. Kübra Oğuz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), 195-207; el-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr*, 357.

⁶¹ Dyala Hamzah, “Nineteenth-Century Egypt as Dynastic Locus of Universality: The History of Muhammad Ali by Khalil Ibn Ahmad Al-Rajabi”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27/1 (2007): 69-70; Erol, *Mısır'da Tarihyazımı*, 260.

⁶² Halil İbrahim Erol, “Tarihin Merkezinden Anlatının Merkezine: Kavalalı Mehmed Ali Algısındaki

Ekolü”nün tarih anlatısını daha sistematik ve kurumsal düzeyde sürdürmüş ve tahkim etmiştir. Bu projelerin temel tezini Modern Mısır’ın kurucusunun Mehmed Ali olduğu ve Mısır modern dönüşümünün onun soyundan gelenler tarafından sağlandığı iddiaları oluşturmuştur.⁶³ Bu hâkim bakış açısı ve muhkem kurgu, 1952’de gerçekleşen askerî darbe ile Kavalalı Hanedanı’nın sömürgecilerle beraber hareket eden işbirlikçi kişiler olarak gösterilmeye başlanmasıyla sona ermiştir.⁶⁴

Mısır’da tarih yazıcılığında madalyonun bir tarafını temsil eden tarihçiler resmî tarihçi olarak ya da hukukçu, muhaddis, alim, asker kökenli, Ezher ulemasından ve “evlâdünnâs” sınıfına mensup tarihçiler olarak çok farklı şekillerde temsil edilmiştir. Özellikle Memlûkler dönemi siyasi tarih türü eserlerin genel oran olarak küçük bir kısmı bir sultanın talebi ile yahut bir sultana arz etmek için kaleme alınmıştır. Büyük çoğunluğu siyasi iktidardan bağımsız salt entelektüel metinler olarak yazılmıştır. Bir kısmının bir sultanın talebi ile yazılmış yahut bir sultana arz edilmiş eserler olması bakımından kendinden sonraki süreçlerde de görebileceğimiz resmî tarih yazıcılığı türüne dâhil edilebilir. Memlûkler dönemi hukukçu tarihçiler arasında Ebü’l-Fidâ, Nüveyrî, İbn Fazlallah el-Ömerî, Tâceddin es-Sübkî, İbn Kesîr, İbnü’l-Mülakkın, İbn Furât, İbn Haldûn, İbn Dokmak, Ebü’l-Velid İbnü’ş-Şihne, Makrîzî, Takiyyüddin İbn Kâdı Şühbe, İbn Hacer, İbn Arabşah, Aynî, Kâfiyeci, Süyûtî, Abdülbâsıt el-Malatî, Nuaymî ve İbn Tolun bulunmaktadır. Bunlar arasında da Tâceddin Sübkî, İbn Haldûn, Takiyyüddîn Fâsî, Aynî ve İbn Hacer el-Askalânî, kâdılkudâtlık görevinde bulunmuş tarihçilerdir.⁶⁵ Kutbeddin el-Yunînî, İbnü’l-Cezerî, Zehebî, İbn Şâkir el-Kütübî, Sehâvî ve Kastallânî gibi muhaddis kimliği ile öne çıkan tarihçilerin kaleme aldığı eserler dönemin tarih yazıcılığı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.⁶⁶

Tarihçiler arasında son olarak Mısır’da tarihçiliğin yaygınlaşmasında Memlûk emirlerinin çocuklarının oluşturduğu “evlâdünnâs” sınıfının bu sahada verdiği eserlere temas etmemiz gerekmektedir. Memlûkler döneminin önde gelen tarihçileri arasında yer alan Baybars el-Mansûrî, İbnü’l-Devâdârî, Safedî, İbn Dokmak, İbn Tağrıberdî, Abdülbâsıt el-Malatî, İbn İyâs gibi müellifler, babaları veya dedelerinin siyasî ve askerî sahada oynadıkları rolü, tarih alanında sürdürme çabasında olmuşlardır. Esasen bu tarihçilerin dinî ilimlerde temayüz etmiş Makrîzî, İbn Hacer, Sehâvî veya halk tabakasından kabul edilebilecek Hatîb el-Cevherî gibi tarihçilere yönelik tenkitleriyle ulema sınıfından tarihçilerin bunlara yönelik

Dönüşüm ve 19. Yüzyıl Mısır Tarih yazımının Seyri”, *Osmanlı’da İlm-i Tarih*, ed. Zahit Atçıl vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2023), 347-372.

⁶³ Hilal Görgün, “Çağdaş Mısır’da Ulus Oluşturma Faaliyetleri Bağlamında Tarih yazımı”, *Mısır’da Tarih Kaynakları ve Tarih yazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 297-298.

⁶⁴ Hilal Görgün, *Modern Arap Tarih yazımı*, 219.

⁶⁵ M. Fatih Yalçın, “Memlûkler Döneminde Kâdılkudât Tarihçiler ve Eserleri”, *Mısır’da Tarih Kaynakları ve Tarih yazımı*, ed. Halil İbrahim Erol vd. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 143-166.

⁶⁶ Kaya, “Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak”, 118-120.

eleştirileri Memlûk devlet siyaseti, Memlûk sistemi konusundaki bilgi veya bilgisizlik zeminini üzerinde cereyan etmiştir.⁶⁷

Alim ve asker kökenli tarihçiler Mısır'da yaşanan tarihsel hadiselerle göre zaman içinde öne çıkmış veya geriye düşmüş olsalar da tarih yazıcılığında çok önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu hususta 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar ağırlıklı olarak tarihyazımı Mısır ulemasının inhisarında iken, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır'da görev yapan askerler de Mısır tarihçiliğinde ayrı bir ekol oluşturmaya başlamışlardır. Böylelikle Mısır'da “ulema tarihçiler” ve “asker tarihçiler” şeklinde iki ayrı kol tarafından, farklı hususiyetleri hâvî, çeşitli tarihler telif edilmeye başlanmıştır. Bu konuda *Demürdaşî Kronikleri* temel özellikleri yedi ocağın Azepler Ocağı'na mensup askerlerin, kendi şahit oldukları ya da gözlemcilerden dinledikleri Mısır siyasetine dair hadiseleri, yerel lehçe (konuşma dili) ile kaydetmiş olmaları itibarıyla önemlidir.⁶⁸ Bunun dışında Ali b. Rıdvan'ın *Zübdetü'l-İhtisâr: Târîhu Mülûk Misra'l-Mahrûse*, Yûsuf el-Mellevânî'nin *Tuhfetü'l-Ahbâb bi-men Meleke Mısır ve'n-Nüvvâb* ve Murtaza Bey'in el-Mellevânî'nin tarihine yazdığı *Zeyl* de asker tarihçilerin, asrın ilk yarısındaki üretimleri arasında sayılabilir. Bu asırda ulema tarihçilerden öne çıkanlar ise Ahmed Çelebi b. Abdülganî ile Ali b. Muhammed eş-Şâzelî'dir.

Osmanlı merkezinin, 18. asrın yarısından itibaren Yedi Ocak'ın siyaseten gücünü kırması ve bunun yerine Mısır siyasetinde Ezher ulemasını öne çıkarması neticesinde asker tarihçiler, tarihyazımındaki ağırlıklarını kaybetmiştir. Bu dönemden itibaren Osmanlı Mısır siyasetinde etkinlikleri zirveye çıkan Ezher uleması,⁶⁹ tarih telifinde de öne çıkmış, 19. yüzyıl başlarına kadar tarih telifini tekeline almıştır. Mesela *Tuhfetü'n-Nâzirîn fî men Veliye Mısır mine'l-Mülûk ve's-Selâtîn* müellifi Abdullah eş-Şarkâvî, 1793-1812 arasında Ezher şeyhliği yapmıştır. *Safvetü'z-Zaman fî-men Tevellâ alâ Mısır min Emîr ve Sultân* müellifi Mustafa el-Kal'âvî (ö. 1230/1814-15), Ezher'de ders veren şeyhlerdendir.⁷⁰ Meşhur el-Cebertî, asırlardır Ezher'de yetişen bir ulema ailesine mensuptur.⁷¹ Bu dönemi de içine alan iki tarih eseri kaleme alan İsmail el-Haşşâb da (ö. 1815) Ezher'de eğitim görmüştür.⁷²

Sonuç

Mısır'da tarih yazıcılığı M. 7. yy. itibarıyla gerek havza gerek Müslümanlar gerekse de insanlık tarihi açısından hayli mümbit bir birikime sahip olmuştur. O kadar ki bugünkü modern tarih yazıcılığının oluşumunda Mısır'daki Memlûk-Osmanlı tecrübesi bir taraftan Mağrib-Endülüs havzası diğer taraftan Sicilya ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya çok büyük

⁶⁷ Ayaz, “Mısır Tarihçiliğinin Velûd Dönemi: Memlûklerde Tarih ve Müverrihler”, 104-105.

⁶⁸ Holt, “Ottoman Egypt: (1517-1798)”, 8-9.

⁶⁹ Fatma Zehra Beyaz, *Osmanlı Mısır'ında Ulemâ-Siyaset İlişkisi: Ezher Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 252-271.

⁷⁰ Erol, “Sultan-Paşa Kroniklerini Yeniden Düşünmek”, 65.

⁷¹ el-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr*, c. 1, 608-613.

⁷² Erol, *Mısır'da Tarihyazımı*, 233.

bir etki meydana getirmiştir. Ancak 19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti'nin siyasal arena-daki merkezî konumunu kaybetmesinin getirdiği durumun doğal bir neticesi olarak tarih yazıcılığında da bir zayıflama yaşanmıştır. Bu konuda önce Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi, ardından da özellikle Fransız işgali, Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi ve İngiliz işgali, bu nüfuz kaybını daha da belirginleştirmiş ve derinleştirmiştir. Bu süreç 19. yüzyıl itibarıyla imparatorluktan ulus devlete dayalı geçişte yeni bir zihni daralmayı meydana getirmiştir. Mezkûr daralmanın etkisiyle oluşan yeni tarihyazımında bu sefer İslâm'ı ve Müslümanları Mısır tarihinin dışına çıkarma teşebbüsü gerçekleştirilmiştir. Dahası Batılı yeni tarz tarih yaklaşımı dikkate alınarak klasik tarih yazıcılığı türlerinin bir taraftan dönüşümü diğer taraftan genişletilmesi gibi değişimler husule gelmiştir. Bu sebepten Mısır'da tarih yazıcılığında Müslümanların merkezî konumunu kaybetmelerinden ötürü zihnî ve fikrî bir dönüşümün yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Durum böyle olmakla beraber Mısır havzasının tarih yazıcılığı ve tarih düşüncesinde Müslümanların hakimiyet kurdukları bütün dönemlere dikkatler çevrildiğinde gayet açıkça fark edileceği üzere Müslümanların İslâm dönemiyle birlikte hem yeni bir metodoloji hem de yeni bir perspektif kazanmasıyla Mısır'daki tarih yazıcılığı geleneği teşekkül etmiştir. Müslümanlar tarih yazıcılığı hususunda gerek muhteva gerek tür gerekse de yöntem itibarıyla havza için çok önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda pek çok hususta tarih yazıcılığında dönüşüm ve gelişim sağlamışlardır. Bu hususta İslâm dönemiyle ortaya çıkan Peygamberler tarihi üzerinden “evrensel” bir tarihyazımını Mısırlı tarihçiler sürdürmüşlerdir. Bununla birebir irtibatlı olarak hanedan ya da sülale değişikliklerine tâbi siyasi erkin değişmesi neticesinde yeni kurulan devletler ve değişen sınırlar altında icra edilen tarihçilik bu konjonktürel bağlamları aşan bakış açısını ısrarla sürdürmüş ve “İslâmî çatı”ya bağlı kalarak tarihçiliğini gerçekleştirmiştir. Tabii ki siyasî-mezhebî birtakım çatışma ve çekişmelerin yansımaları da tarih yazıcılığına etki etmiştir. Ancak bunların genel çerçeveyi bozacak bir mahiyette olmadığı kolaylıkla görülmektedir. Son tahlilde İslâm medeniyet tarihi boyunca Mısır'da ortaya konan tarih eserlerinin gerek muhteva gerekse tarihyazım usûlü itibarıyla, İslâm tarih yazıcılığı geleneği bağlamında değerlendirilmesi izahtan varestedir.

Dolayısıyla çalışmamızdan da hareketle Mısır havzasının tarihine havzada üretilen kaynak, tecrübe ve birikim üzerinden bakılmasının ve bunlar üzerinden tarihinin ele alınmasının önemini bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. Çalışmamız bahsettiğimiz birikim ve tecrübenin takibinin yapılmasının temel noktalarına değinmesi itibarıyla önemli, Mısır havzasının tarih yazıcılığı sürecinin bütünlüklü bir gelişim serencamını vermesi itibarıyla da dikkate şâyândır. Diğer taraftan çalışmamız Mısır havzasında yaşayan Müslümanların tarih yazıcılığı hususundaki süreçleri üzerinden havzaya çok hayati derecede katkı verdiklerini göstermesi itibarıyla de dikkate değerdir. Bu hususta ülkemizde Mısır havzasına yönelik ilginin arttığı bir dönemde bu ilginin sağlıklı ve sahih sürdürülmesi için bu çalışma kritik bir katkı sunmaya adaydır. Bahusus ülkemizde Mısır havzası üzerinde hakimiyet kuran Fâtımîler, Zengîler, Eyyûbîler, Memlûkler, Osmanlılar (16.-19. yüzyıllar) ve ulus-devlet

dönemi hakkında çalışmalar yeterli seviyede olmadığı görülmektedir.⁷³ Bu çalışma mezkûr meseleler için de önemli bir perspektif sunmaya namzettir.

Kaynakça | References

- Ahmed, Leyla A. *Dirâsât fi Târîh ve Müerrihî Mısır ve'ş-Şâm: İbbâne'l-Asrî'l-Osmânî*. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1980.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûklerde Tarih ve Tarihçiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Mısır Tarihçiliğinin Velûd Dönemi: Memlûklerde Tarih ve Müverrihler (1250-1517)". *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 79-109. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Beyaz, Fatma Zehra. *Osmanlı Mısır'ında Ulemâ-Siyaset İlişkisi: Ezher Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Beyaz, Fatma Zehra. "XVIII. Asırda Mısır'da Yazılan Tarih Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme". *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 185-223. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Beyaz, Fatma Zehra. "İki Yeni Eser Münasebetiyle: Oryantalizm ve Milliyetçiliğin Kısılcacındaki Mısır Tarih Yazımını Yeniden Düşünmek". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 20/40 (2023): 297-328.
- el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed. *Tahkîku mâ li'l-Hind*. Çev. Kıvameddin Burslan, haz. Ali İhsan Yitik. Ankara: TTK Yayınları, 2015.
- el-Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *Acâibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Tah. Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1998.
- el-Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *Mazharu't-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransis*. Tah. Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1998.
- Crabbs, Jack A. Jr., *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt: A Study in National Transformation*. Cairo: American University in Cairo Press, 1984.
- Çelik, Aydın. "Fâtîmîler Dönemi (909-1171) Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme". *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 27-58. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Çetin, Altan. *Haldûnname: İbn Haldûn'un İzinde Metodoloji ve Tarihi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2012.
- Di-Capua, Yoav. "'Jabarti of the 20th Century': The National Epic of 'Abd Al-Rahman Al-Rafi'i and Other Egyptian Histories". *International Journal of Middle East Studies* 36/3 (2004): 429-450.
- Emecen, Feridun. "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı: İlk Manzum Tarihler". *Halil İnalçık'a Armağan*. Ed. Mehmet Öz ve Serhat Küçük, 105-117. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma

⁷³ Bu hususlara dair hem metodolojik ve ideolojik yönlerden dikkat çeken hem de bu boşluğu doldurma gayretinde olan kıymetli çalışmalar tabii ki söz konusudur. Güncel bir çalışma için bk. Fatma Zehra Beyaz, "İki Yeni Eser Münasebetiyle: Oryantalizm ve Milliyetçiliğin Kısılcacındaki Mısır Tarih Yazımını Yeniden Düşünmek", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 20/40 (2023), 297-328.

- Enstitüsü, 2017.
- Erol, Halil İbrahim. "1798-1850 Arası Mısır'da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 7/2 (2020): 185-199.
- Erol, Halil İbrahim. Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Dönemine. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Erol, Halil İbrahim. "Bir Mütercime Mazhar Olabilmek: Mazharu't-Takdîs bi-Hurûci Tâifeti'l-Fransis isimli Arapça Tarih Eserinin Çevirisine Dair Bir İnceleme". *Osmanlı Araştırmaları* 58 (2021): 281-300.
- Erol, Halil İbrahim. "Uzun Mısır Yüzyılı'nın Tarihini Yazmak: XIX. Yüzyıl Mısır Tarihinde Kaynak Olarak Kronikler". *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 225-261. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Erol, Halil İbrahim. "Tarihin Merkezinden Anlatının Merkezine: Kavalalı Mehmed Ali Algısındaki Dönüşüm ve 19. Yüzyıl Mısır Tarihyazımının Seyri". *Osmanlı'da İlm-i Tarih*. Ed. Zahit Atçıl vd. 347-372. İstanbul: İSAR Yayınları, 2023.
- Erol, Halil İbrahim. "Sultan-Paşa Kroniklerini Yeniden Düşünmek: Mustafa es-Safavî el-Kal'âvî ve Eseri Üzerine Bir İnceleme". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 51 (2024): 53-82.
- Flemming, Barbara. "Mısır Türk Tarihçiliği Hakkında Notlar". *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi İstanbul 15-20 Ekim 1973) Tebliğler*. 57-62. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1979.
- Gorman, Anthony. *Historians, State and Politics in Twentieth Century Egypt, Contesting the Nation*. London-New York: RoutledgeCurzon, 2003.
- Gorman, Anthony. "Geçmişi Çerçevelemek: Tarihçi, Devlet ve Toplum", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. Çev. Ayhan Koçkaya, 265-285. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Görgün, Hilal. "Çağdaş Mısır'da Ulus Oluşturma Faaliyetleri Bağlamında Tarihyazımı". *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 287-317. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Görgün, Hilal. *Modern Arap Tarihyazımı: Tarihçiler ve Problemler*. İstanbul: Tirekitap, 2023.
- Hamzah, Dyala. "Nineteenth-Century Egypt as Dynastic Locus of Universality: The History of Muhammad Ali by Khalil Ibn Ahmad Al-Rajabi". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27/1 (2007): 62-82.
- el-Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ. *Sûretü'l-Arz*. Nşr. Fuat Sezgin. Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-İslâmischen Wissenschaften, 1992.
- Holt, P. M. "Ottoman Egypt (1517-1789) An Account of Arabic Historical Sources". *Political and Social Change in Modern Egypt: historical studies from the Ottoman conquest to The United Arab Republic*. Ed. P. M. Holt, 3-12. New York-Toronto: Oxford University Press, 1968.
- İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh. *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*. Nşr. C. C. Torrey. Leiden: Brill, 1922.
- İbn Rüste, Ebî Ali Ahmed b. Ömer, *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise*. Nşr. M. Th. Houtsma. Leiden: E. J.

- Brill, 1967.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. Çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- İbn Tağrîberdî. *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*. Nşr. Muhammed M. Emin-Nebîl Muhammed Abdülaziz. 12 cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984-2006.
- İbn Tağrîberdî. *Havâdisü'd-Dühûr fi meda'l-Eyyâm ve's-Şühûr*. Nşr. Muhammed K. İzzeddin. 2 cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- İnan, Muhammed A. Müerrihû Mısra'l-İslâmiyye ve Mesâdiru't-Târîhi'l-Mısrî. Kahire: Matbaatü'l-Cenne, 1969.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Tarih Yazıcılığı". *Osmanlı: Bilim*, 8:247-256. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kalmbach, Hilary. "Training Teachers How to Teach: Transnational Exchange and the Introduction of Social-Scientific Pedagogy in 1890s Egypt". *The Long 1890s in Egypt: Colonial Quiescence, Subterranean Resistance*. Ed. Marilyn Booth ve Anthony Gorman, 87-116. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.
- el-Karamânî, Ahmed b. Yusuf. *Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Üvel fi't-Târîh* 3. Tah. Ahmed Hatit, Fehmi Sa'd. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1992.
- Kaya, Büşra Sıdika. "Moğol İstilaları Sonrası Tarihi Yeniden Kurgulamak: Memlûk Tarih Yazıcılığı". *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 111-141. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Khanfar, Wadah. İlk Bahar: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma. Çev. Hasan Hacak. İstanbul: Vadi Yayınları, 2020.
- Macit, Abdulkadir. "Hint Alt Kıtası'nda Tarih Yazıcılığı". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 709-731. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid/issue/88516/1513312>
- Macit, Abdulkadir. "Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik". İnşa (İnsan ve Şehir Araştırmaları Dergisi) 2/2 (Nisan 2024), 140-164. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insadergisi/issue/85040/1445667>
- Macit, Abdulkadir. "Müslümanlarda Tarih Yazıcılığının Teşekkül Dönemi (M. 7.-10. Yüzyıllar)". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (2024): 95-120. <https://doi.org/10.33718/tid.1448396>.
- Mukaddesî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Mengüç, Hilal Livoağlı. "Dönüşen Kimlik, Dönüşen Tarih: Yüzyıl Dönümünden 23 Temmuz İntilaline Mısır'da Tarihyazımının Tematik ve Metodolojik Açından Değişimi Üzerine Notlar". *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 319-341. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2005.
- Miri Shefer Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Aışverişi*. Çev. Kübra Oğuz.

- İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Mustafa, Şâkir. *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn 1983-1990.
- Özkuyumcu, Nadir. “Fethinden Tolunoğulları Sonuna Kadar (642-905) Dönemin Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 3-26. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Philipp, Thomas. *Ğurġi Zaidân: His Life and Thought*. Beyrut: Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1979.
- Seyyid, Eymen Fuad. *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır Tefsîr Cedîd*. Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1992.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin. *Kitâbü't-Tehaddüs bi-Ni'metillâh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- eş-Şarkâvî, Abdullah. *Tuhfetü'n-Nâzirîn fî men Veliye Mısır mine'l-Vülât ve's-Selâtin*. Tah. İbrahim Abdülğaffâr ed-Düsûkî. Mısır: Matbaatü'l-Âmire, 1286.
- Şârûbîm, Mikhâil. *el-Kâfi fi't-Târîhi Mısır el-Kadîm ve'l-Hadîs*. Kahire: Mektebetü Medbuli, 2004.
- eş-Şeyyâl, Cemaleddin. *et-Târîh ve'l-Müerrihûn fî Mısır fi'l-Karn et-Tâsi Aşer*. Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısriyye, 1958.
- el-Shayyal, Gamal ed-Din. *A History of Egyptian Historiography in the Nineteenth Century*. İskenderiye: Alexandria University Press, 1962.
- Tarbîn, Ahmed. *et-Târîh ve'l-Müerrihûn el-Arab fi'l-Asri'l-Hadîs: Dirâse an Hareketi't-Te'lif et-Târîhi fî Aktâri'l-Vatani'l-Arabiyye*. Dımaşk: y.y., 1970.
- Tok, Özen. *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002.
- Tok, Özen. “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Mısır'ında Tarihyazımı ve Tarihçiler Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 167-183. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Tomar, Cengiz. “Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/40-45. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Winter, Michael. “Osmanlı Yönetimi Sırasında Mısır Tarih Yazımında Osmanlılara Yaklaşımlar”. *Osmanlı Düşünce* 7. 682-683. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Winter, Michael. *Society and Religion in Early Ottoman Egypt: Studies in the Writings of 'Abd al-Wahhâb al-Sha'rânî*. New York: Routledge, 1982.
- Yalçın, M. Fatih. “Memlükler Döneminde Kâdıkkudât Tarihçiler ve Eserleri”. *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 143-166. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Harun. *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulemâ ve Medrese*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Harun. “Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları”. *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. Ed. Halil İbrahim Erol vd. 59-75. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Yuvalı, Abdülkadir. “İbn Arabşah, Şehâbeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/314-315. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.